

Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar
Földrajz és Földtudományi Intézet Földrajztudományi Központ
Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék

Az orosz állam geopolitikai helyzete a kezdetektől napjainkig

Bebesi Zsolt

OTDK dolgozat

Témavezető:

Bottlik Zsolt Ph. D.

2025

Tartalomjegyzék:

1. Bevezetés	3
2. Kutatási előzmények.....	3
3. Célkitűzés.....	5
4. A geopolitika, mint elméleti háttér	5
5. Geopolitikai helyzet a keleti-szláv területeken a 9 – 12. században.....	8
6. A mongol támadások és következményei: a hatalmi súlypont északabbra tolódása és Moszkva felemelkedése.....	11
7. Az Orosz Cárság konfliktusai és terjeszkedése a 16-18. században Ázsiában és Európában.....	14
7.1 Észak-Ázsia meghódítása a 16-18. században.....	14
7.2 Az Orosz Cárság konfliktusai az európai országokkal a 16-18. században.....	17
8. A 19. századi Orosz Birodalom: eszméletörténeti változások és a geopolitikai erőért ártrendeződése.....	20
8.1 A 19. századi Orosz Birodalom ideológiai narratívái	20
8.2 A Kaukázus és Közép-Ázsia elfoglalása a 19. században.....	25
8.3 Változások a geopolitikai erőterben a 19. században	26
8.3.1 Európa vezető nagyhatalma, majd fokozatosan gyengülő birodalom.....	26
8.3.2 Északkelet-Ázsia és az amerikai területek helyzete.....	29
9. Oroszország politikai helyzetének változásai a 20. században	29
9.1 Az klasszikus eurázsianizmus kialakulása és jellemzői	29
9.2 Orosz-szovjet külpolitika a 20. század elejétől 1949-ig	31
9.3 Szovjet geopolitikai forrópontok a hidegháború alatt	34
9.4 Az 1990-es évek, Oroszország zűrzavaros évtizede.....	37
9.5 A geopolitika felértékelődése és a neoeurázsianizmus megjelenése a posztszovjet Oroszországban	38
10. A Putyinizmus, avagy a 21. századi Oroszország geopolitikája.....	41
10.1. Oroszország helyezkedése a világpolitikában Putyin első két elnöki ciklusa idején.....	41
10.2. Orosz geopolitikai szemléletváltozás Putyin harmadik elnöki ciklusától kezdődően	44
10.3. Oroszország 21. századi birodalmi ambíciói	47
11. Ideológiai viszonyok a 21. századi Oroszországban.....	49
12. Összegzés és a kutatás jövőbeni irányai	53
13. Forrás és irodalomjegyzék	54
14. Egyéb források.....	59
15. Ábrajegyzék	59
16. Táblázat jegyzéke.....	60
17. Függelék.....	60

1. Bevezetés

Oroszország jelenleg Földünk legnagyobb területű országa. A jelenlegi orosz vezetés geopolitikáját megvizsgálva láthatjuk, hogy visszatükröződnek benne az orosz történelem egyes eseményei. Az első orosz nyelvű államszervezet a Kijevi Rusz Európa keleti területein, majd ennek széthullása után született meg a Moszkvai Nagyfejedelemség, a későbbi Orosz Cárság, amely egész Észak-Ázsiát bekebelezte, sőt még az amerikai kontinensen is szerzett gyarmatokat, de a központ az mindvégig megmaradt az európai részen. A jelentős hódítások következtében etnikailag rendkívül heterogén állammá vált és hatalmas mennyiségű ásványkincsre, energiahordozóra tett szert, amelyek a mai napig befolyásolják az orosz geopolitika alakulását. A továbbiakban azt fogjuk vizsgálni, hogy a természetföldrajzi tér, az éghajlati- és talajadottságok, a domborzati viszonyok és a már említett ásványkincsek, ezen belül az energiahordozók, hogyan formálták olyanná Oroszországot az évszázadok folyamán, amilyennek ma ismerjük. A *földrajz* természetesen önmagában nem ad elég magyarázatot arra a kérdésre, hogyan alakult az orosz állam geopolitikai helyzete a kezdetektől napjainkig. A földrajzi elemeket ki kell egészíteni a *történelmi*, valamint *politikai* szegmensekkel is. Ezek lehetnek törvények, nagyhatalmi érdekek és ezek ütközései következtében kirobbant háborúk, politikai-társadalmi rendszerváltozások/rendszerváltások. Ha az eddig felsorolt tényezőket egy komplex egészszé állítjuk össze, akkor talán jobban megérthetjük, hogy miért is történnek azok az események, amelyekről a mindennapokban értesülhetünk a sajtóban.

2. Kutatási előzmények

Oroszország a 16. századtól nagyon fontos szereplője a nemzetközi kapcsolatoknak, egyik meghatározó szereplője a világpolitikai folyamatoknak és ez az idők során csak fokozódott. Ugyanakkor nem minden korban bírt egyforma jelentőséggel a geopolitikai folyamatok alakításában. A középkori Oroszország, a Kijevi Rusz egy laza szövetség volt (MARSHALL, T. 2016), mely a 9. században jött létre Kijev központtal. Mint Kelet-Európa első jelentős állama, a laza államszerkezet ellenére is meghatározó szereplője volt a térség geopolitikai folyamatainak. Ennek egyik példája a 907-es hadjárat Konstantinápoly ellen (SALAMON K. 2006). A kelet-európai folyamatokat nagyon megzavarta a mongolok támadásai az 1220-as évektől. A kutatók mégis azon a véleményen vannak, hogy a mongol uralom és a földrajzi környezet együttes hatása eredményezte az orosz társadalom olyanná formálódását, amely a későbbiekben nélkülözhetetlenné tette a hódító politika gyakorlását (COHEN, S. B. 1963, MARCH, G. P. 1996 LONGWORTH, P. 2005 alapján MARSHALL, T. 2016; KAPLAN, R. D. 2019).

Az Orosz Cárság majd az Orosz Birodalom által elfoglalt ázsiai területekkel kapcsolatban született meg a kolonizáció elmélete, melyet Szergej Szolovjov honosított meg az orosz történettudományban (BEBESI GY. 2010). A kolonizáció kérdésében nincs egyetértés a kutatók

között. Vannak, akik békés folyamatnak írják le (GUIZOT, F. 1820, WAKEFIELD, E. G. 1849 ÉS SZOLOVJOV, SZ. 1867 ALAPJÁN BEBESI GY. 2010), ugyanakkor velük szemben néhányan erőszakos fegyveres (KARAMZIN, NY. 1818 ALAPJÁN SZILI S. 2000, BEBESI GY. 2010) hódításnak tekintik.

Az európai térszínen kezdetben nem volt sikeres a terjeszkedő politika. Erős és viszonylag stabil államalakulatok álltak útjában. Az első jelentősebb európai területszerzések a 16. század végén, 17. század elején voltak, melynek során a Baltikum illetve Köztes-Európa keleti területei kerültek orosz fennhatóság alá (FONT M. ET. AL. 2001; SALAMON K. 2006). 1721-ben az állam neve hivatalosan is Orosz Birodalom lett. A nemzetközi és a hazai kutatók egybehangzó véleménye, hogy az Orosz Birodalommá válással elkezdődött az orosz államiség több mint egy évszázados virágkora és egészen az 1853-1856-os Krími-háborúig Európa egyik vezető hatalma volt (YESILO, O. 2014; GYÓNI G. 2015; RUTLAND, P. 2016). Született olyan munka is, melyek az Orosz Birodalom európai megerősödését a balkáni szerbekkel ápolt jó kapcsolatoknak eredményének tekintik (SAMOKHVALOV, V. 2019).

Az 1840-es évekre az orosz értelmiségiek körében két tábor kezdett kialakulni. Az nyugatosok, akik a nyugat-európai államok fejlődését tekintették kiindulópontnak és ezt alkalmazva akarták az Orosz Birodalmat is modernizálni. A másik csoportosulás a szlavofilek köre volt, akik szerint az Orosz Birodalomnak sajátos, a nyugati rendszerektől eltérő úton kell haladnia. Ennek a sajátos útnak a része az az egyedi küldetésstudat, miszerint Oroszországnak célja az „*egész emberiség megjavítása*” (GRÜBER K. – VASZARI T. 2017 p. 40). Ez a messianisztikus elképzelés véleményem szerint alapjául szolgálhatott az eurázsianizmus eszméjének a kialakulásához, amely az egyedi orosz identitást jelképezi, az európai-ázsiai kettősséget (KAPLAN, R. D. 2019). Az eurázsianizmus a szovjet időszakban az emigrált orosz földrajztudósok (SZAVICKIJ, P. NY. 1921 ALAPJÁN CLOVER, C. 1999) körében volt meghatározó eszme, majd a posztsovjét Oroszországban kezd ismét felértékelődni és a 21. századi orosz külpolitika egyik kardinális elemévé válni, mellyel számos nemzetközi kutató foglalkozott (DUGIN, A. 1997 ALAPJÁN CLOVER, C. 1999; RUTLAND, P. 2016).

A 21. századi Oroszország geopolitikája, a putyinizmus (ARON, L. 2008) ismét a figyelem középpontjába juttatta az Orosz Föderációt. Külpolitikai törekvéseivel igyekszik egy multipoláris világrendet létrehozni. A bipoláris világrend fogalmát már 1869-ben megemlíti Nyikolaj Danyilevszkij orosz földrajztudós, aki már az akkori bipoláris világrend egyik tagjának az Orosz Birodalmat képzelte el. A feljebb említett törekvések egyik eleme a jelenleg is zajló orosz-ukrán háború. A putyinizmus magába foglalja az eurázsianizmus gondolatát is, melyet igyekszik beilleszteni a 21. századi geopolitikai erőterbe. Ezen téma is több hazai és nemzetközi szakember kutatási területe és a 21. századi technológiának köszönhetően a megjelenő művek száma szinte végtelen (SZ. BÍRÓ Z. 2017 ÉS 2023; NIKOLA, S. – ANDREY, S. 2017; WILLIAM, H. 2019; BERNEK Á. ET. AL. 2022).

3. Célkitűzés

A dolgozat célja, hogy a történelmi eseményeket sorra véve, kiegészítve a földrajzi elemekkel, egy olyan képet kapjunk, amely alapján megérthetjük a jelenkori Oroszország külpolitikáját és külpolitikai lépéseit. Erre azért van szükség, mert Oroszország nagyhatalom révén szerepet játszik a globális folyamatok alakításában, melyek ránk is hatással lehetnek a mindennapi életünkben. Ha pedig ezekkel a folyamatokkal és eseményekkel tisztában vagyunk, akkor jobban megérthetjük a világunk működését, esetlegesen jövőstratégiákat fogalmazhatunk meg.

4. A geopolitika, mint elméleti háttér

A politikai földrajz, mint tudomány a 19. század második felében alakult ki és mint ennek egy alkategóriája, a geopolitika csak a 20. század elején jelent meg a tudományos életben. A *geopolitika* fogalomnak a megalkotója a svéd társadalomtudós Rudolf Johan Kjellén volt (SZILÁGYI I. 2018). Ahány kutató foglalkozott vele, annyi értelmezés született, mind továbbfejlesztették, kiegészítették a korábban megalkotott értelmezéseket. Kjellén megfogalmazásában a geopolitika arról szól, hogy „... *a politikum miként sajátítja ki a földrajzot, miként használhatja saját céljaira*” (MEZŐ F. 2000. P. 31. ÉS SZILÁGYI I. 2018. P. 39). Egy másik értelmezés úgy szól, hogy „*a geopolitika azoknak a külső körülményeknek a vizsgálatát jelenti, amelyekkel minden állam szembesül, amikor saját stratégiáját kidolgozza...*” (JAKUB, J. G. ET. AL. ALAPJÁN KAPLAN, R. D. 2019. P. 93). A két idézett definíció közös pontja, hogy a földrajzot veszi alapnak, amely alakítja a politikai folyamatokat, befolyásolja azok kimenetelét.

A nyugati típusú geopolitikai gondolkodásnak alapvetően két nagy táborát különítjük el. Az egyik a szociáldarwinista, a másik pedig a geostratégiai irányzat. A szociáldarwinista táborhoz tartozik a már említett Kjellén mellett Friedrich Ratzel is. Ezen irányzat képviselői az államot élő organizmusként fogták fel, melyek folyamatos mozgásban vannak, határaik is ennek megfelelően folyamatosan változnak (COLIN, S. – SLOAN, G. G. 1999 ALAPJÁN SZILÁGYI I. 2018). A szociáldarwinista irányzat képviselőire inkább az *államnak*, mint térbeli egységnek a meghatározása és működése kerül fókuszba a nemzetközi stratégiai helyzet vizsgálata helyett. Kjellén úgy is hivatkozik a geopolitikára, mint „*az állam területi tudománya*” (HENNING, R. 1931 ALAPJÁN SZILÁGYI I. 2018 P. 40).

A továbbiakban azonban a nyugati geopolitikai gondolkodás geostratégiai irányzatának néhány elméletét fogjuk sorra venni, amelyek jelentős hatással voltak a 20. és 21. századi orosz geopolitikával foglalkozó személyek – különösen Alekszandr Geljevics Dugin – nézeteire.

Elsőként tekintsük át Sir Halford John Mackinder *Kulcsövezet*, majd *Magterület/Heartland* és a *Léna-vidék* elméleteit (1. ábra). Mackinder szerint az *európai történelmet az ázsiai*

történelem alárendeltjeként értelmezhetjük, ugyanis az Ázsiából érkező nomád törzsek támadásai elleni összefogás hozta létre többek között a modern Franciaország, Németország és Ausztria alapjait (KAPLAN, R. D. 2019). Ezek a nomád betörések más-más eredménnyel jártak a kontinens nyugati és keleti felén. A keleti területeken kialakuló államalakulatok egyfajta pufferzónaként felfogták a nomád népek támadásait, ez viszont stabil fejlődési pályát eredményezett a kontinens nyugati féltekén elhelyezkedő államoknak, akik ezt az előnyt kihasználva a 16. századtól flottáik segítségével elkezdtek kiépíteni gyarmatok sorát. Ezzel egyidőben Oroszország is terjeszkedni kezdett Ázsia felé. Mackinder ezt kulcsfontosságúnak tartotta a geopolitikai folyamatok szempontjából, mivel óriási mértékben kerültek olyan területek az oroszok uralma alá, amelyek nem érhetőek el tengeri közlekedéssel, így jelenős természetföldrajzi bázisul szolgál Oroszország számára (SZILÁGYI I. 2018 ÉS KAPLAN R. D. 2019). Ezt a hatalmas, szárazföldi határokkal rendelkező területet nevezte Mackinder 1904-es munkájában *Kulcsövezetnek*, amelyet egy *Belső-Peremívből* és egy *Külső-Peremívből* álló *Peremterület* vesz körbe. A *Belső-Peremív* területén olyan országok találhatók, mint Németország, Ausztria, Törökország, Kína és India. Ezt a területet Mackinder orosz terjeszkedésre alkalmasnak jelöli meg, hogy a tengert elérve flottára tegyen szert, amelynek segítségével világbirodalmi pozícióba tud kerülni (SZILÁGYI I. 2018).

Itt fontos megemlíteni egy másik geopolitikával foglalkozó személyt, Alfred Thayer Mahan-t, aki a tengeri területek birtoklásának szükségessége mellett érvel, annak közlekedésföldrajzi előnyei és rejtett erőforrásai miatt (KHANNA, P. 2016, KAPLAN R. D. 2019).

Az első világháború után megváltozó geopolitikai szituáció arra készítette Mackindert, hogy újra gondolja a *Kulcsövezet* koncepciót. Jelentős stratégiai kiegészítéseket hajtott végre, a *Kulcsövezet*hez csatolta Európában Észak-Európa egy részét, Köztes-Európa jelentős részét és Kelet-Európa további területeit, továbbá Törökországot, Perzsiát, Mongóliát, Tibetet és további kínai területeket is. A területi korrekció után a kreatúrának a *Magterület/Heartland* nevet adta (KAPLAN, R. D. 2019). A *Magterület* szomszédságában található Léna folyó vidékét *Léna-vidéknek* nevezte, amelyet a *Magterülettől* független területi egységnek titulált, ugyanakkor kiemelte, hogy természeti kincsekben és erőforrásokban rendkívül gazdag, ezek pedig előnyös pozícióba juttathatják Oroszországot (SZILÁGYI I. 2018).

A második világháborúban átrendezőbb geopolitikai erőter is arra készítetett geopolitikai gondolkodókat, hogy az újonnan kialakult világrendbe illő elméletekkel álljanak elő. Így született meg Nicholas J. Spykman *Rimland-elmélete*. A *Rimland-elmélet* sok hasonlóságot mutat Mackinder szemléletével (2. ábra). Létezik a *Magterület/Heartland*, van a *Peremterület/Rimland*, amely a mackinderi *Belső-Peremívnek* felel meg és van egy ún. *Part menti szigetek és Szigetkontinensek* elnevezésű szektor (CSIZMADIA S. ET. AL. 1999 ALAPJÁN SZILÁGYI I. 2018). Spykman ebbe sorolja az Amerikai Egyesült Államokat is. A második világháború után kialakuló bipoláris világrendben a *Magterület* ura a Szovjetunió, a *Part menti szigetek és szigetkontinensek*

domináns hatalma az USA és ezen két nagyhatalom verseng, hogy melyikük tudja befolyása alá vonni a *Peremövezet* (SZILÁGYI I. 2018). Az USA Peremövezettel kapcsolatos külpolitikája kapcsán Spykman megjegyzi, hogy „csak az tekinthető pozitív külpolitikának, ha az elfogadott határon túl az adott állam szabadon felhasználható erővel rendelkezik” (CSIZMADIA S. ET AL. 1999 ALAPJÁN SZILÁGYI I. 2018 p. 94).

1. ábra: Geopolitikai világtérkép Mackinder elméletei alapján

Az orosz geopolitikai gondolkodás kezdetének a szlavofilek és a nyugatosok táborának kialakulása tekinthető, melynek keretében a szlavofilek Oroszország sajátos, egyedi úton történő modernizációját szorgalmazták, míg a nyugatosok főként Anglia és Franciaország példáján kívánták ezt elérni. Róluk a 8.1-es, *A 19. századi Orosz Birodalom ideológiai narratívái* fejezetben beszélek részletesen. Ugyancsak külön fejezetet szenteltem a szlavofilek gondolataiból a 20. század elején kialakult eurázsianizmus ismertetésére, amely a 21. századi orosz geopolitikának is meghatározó komponense.

2. ábra: Geopolitikai világtérkép Mackinder és Spykman elméletei alapján

A földrajzi tényezők, melyekre a geopolitika épít, megváltoztathatatlanok, vagy csak nagyon kis mértékben módosíthatók, ugyanakkor kiaknázhatók és felhasználhatók. A cári Orosz Birodalom gyors terjeszkedése az 1600-as évektől olyan területeket csatolt a birodalomhoz, melyek hatalmas mennyiségű ásványi nyersanyaggal és energiahordozóval látták el Oroszországot és látják el a mai napig. Esetünkben olyan nagy mennyiségű a földrajzi komponensek száma, hogy nem lehetséges egy fejezetben összefoglalni. Továbbá azért sem, mert ezek a területek nem tartoztak mindig orosz fennhatóság alá, így az elemzésünk során a birodalom terjeszkedésével párhuzamosan fogjuk megvizsgálni, hogy az adott területeknek milyen tulajdonságaik vannak, ezek hogyan járultak hozzá az orosz állam fejlődéséhez, megerősödéséhez és ez milyen hatással volt a világpolitikai folyamatokra.

5. Geopolitikai helyzet a keleti-szláv területeken a 9-13. században

A keleti-szláv területeken egészen a 9. századig nem alakult ki egységes államalakulat. A keleti-szláv népcsoport elhelyezkedése a 8. században a Pripjaty folyótól északra fekvő erdős területeken koncentrálódott, majd innen kezdtek szétáramlani a Kelet-Európai-síkság több pontjára: északon eljutottak a tajga övig, amely a világ legnagyobb egybefüggő fenyőerdejéig, keleten a Deszna és a Szejm folyó vidékéig, délen pedig a Dnyeper folyó mentén az erdős sztyepp, füves sztyepp területekig hatoltak (SALAMON K. 2006). A körülmények adottak voltak egy új állam létrehozására. Az északi erdőségek faanyagot biztosítottak az építkezésekhez, délen pedig a kiváló minőségű csernozjom talaj (NEUMANN V. 2021) lehetővé tette az élelmiszertermelés növekedését, ami pedig alapot jelentett a későbbi népességnövekedéshez. A népesség gyarapodása pedig lehetővé tette egy hadsereg felállítását, amely biztosíthatta az újonnan megalakuló állam, a Kijevi Rusz biztonságát.

Kijev városát 882-ben foglalta el Oleg, akinek a származásával kapcsolatban nincsenek pontos információk. Az Elmúlt idők krónikája – *Poviszty Vremjanij Lit (PVL)* – szerint Rurik rokona volt, a Novgorodi első krónika – *Novgorodszkaja Pervaja Letopisz (NPL)* – viszont Rurik hadvezéréként említi, akinek az volt a feladta, hogy vigyázzon Igorra, Rurik fiára, amíg az felnőtt és alkalmas lesz a fejedelmi trón elfoglalására. Rurik, aki az első orosz dinasztia névadója varég (viking) származású volt, akit a novgorodiak hívtak meg városuk élére 862-ben. Etnikai szempontból tehát a Kijevi Rusz előkelőinek többségét varégek, alattvalóik népességét keleti-szlávok alkották (FONT M., ET. AL. 2001). Kijev, mint az *első orosz állam* fővárosa hamar a térség fontos központjává vált és „az orosz városok anyjának” is hívták (HELLER, M. 1996. p. 25).

A Kijevi Rusz kialakulását segítette, hogy a keleti-szláv területeken a 9. században politikai vákuum uralkodott (3. ábra), így egy új állam létrehozása nem igényelt nagy erőfeszítéseket és a fenntartása sem kívánt erős központi hatalmat. Az újonnan megalakuló Rusznak már a kezdetekor

nagyratörő céljai voltak. Konstantinápoly 907-es sikertelen ostroma arra készítette a kijevi fejedelmeket, hogy a Bizánci Birodalommal inkább diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatokat folytassanak. A Rusz előnyös földrajzi helyzetben volt, annak köszönhetően, hogy ellenőrzése alatt tartotta a Konstantinápolyt a Baltikummal összekötő kereskedelmi útvonalat, így a vámokból bevételre tett szert, továbbá könnyebben el tudta juttatni a saját termékeit a bizánci piacokra. Az északi vidékekről a földrajzi adottságoknak megfelelően az erdőgazdálkodás termékeit, faanyagot, mézet és állati prémeket szállítottak a déli területek irányába, míg a délebbi területek kedvezőbb adottsági lehetővé tették a gabona exportját a Bizánci Birodalomba. Cserébe Konstantinápolyból kész termékek, ruházati cikkek, edények érkeztek a Kijevi Rusz piacára (FONT M., ET. AL. 2001). Területi növekedés I. Szvjatoszláv fejedelem idején volt jelentős, amikor a nyílt síksági terepet kihasználva meg tudta dönteni a szomszédos állam, a Kazár Kaganátus hatalmát 965-ben, így a térségben már nem fenyegette egyetlen feltörekvő állam sem (SALAMON K. 2006). 988-ban I. (Szent) Vlagyimir fejedelem uralkodása alatt pedig az államban hivatalos vallás lett a kereszténység, amelyet segített a jó orosz-bizánci kapcsolatok, és amelynek célja az volt, hogy az európai uralkodók magukkal egyenrangúnak ismerjék el a kijevi fejedelmeket (SZÜTS E. 1963). A kereszténység felvételével az állami kohézió egy új szintre emelkedett, a Ruszt alkotó népcsoportok között létrejött a kulturális összekötöttség, ami az állam kohézióját mindenképpen erősítette.

3. ábra: A Kijevi Rusz feltételezett területe a 10-12. században

4. ábra: A Kijevi Rusz földrajzi kiterjedése a 10-12. században

A 11. századra Európa legnagyobb területű államává vált azzal, hogy a kijevi és a novgorodi fejedelemség egyesült I. (Szent) Vlagyimir fejedelem uralma alatt. A Rusz területe az Északkeleti-Kárpátoktól egészen a Finn-öböl, a Ladoga- és az Onyega-tó vonaláig terült el (3. és 4. ábrák). Így már érintette az északabbra fekvő tajga és tundra területeket is. Az Ilmeny-tó partján fekvő Novgorod városa gyors fejlődésnek indult, amelynek alapjául a földrajzi adottságok szolgáltak. A Finn-öbölhöz való közelsége a többi orosz városhoz képest kedvező helyzetbe

juttatta a kereskedelem szempontjából. A balti-tengeri német városoktól a Finn-öbölíig tartott a Hanza-kereskedelmi útvonal, amelynek keleti végállomása Novgorod volt. A lokációjából következő másik előnyös adottság az az, hogy a tajga övezet túlévelű erdői végtelen mennyiségű alapanyagot szolgáltatott az építkezéshez, a nagy kiterjedésű erdőségek pedig egy ellenséges támadás esetén természetes védvonalat jelentettek a város számára (FONT M., ET. AL. 2001).

A 11. század közepén, Bölcs Jaroszláv 1054-es halála után a központi hatalom meggyengült, az állam részfejedelemségekre esett szét. Kijev 1132-ig névleges központ maradt, az egyetlen igazi összetartó erő a részfejedelemségek között az ortodox egyház maradt. Novgorod, mint Hanza kereskedőváros eltérő úton haladt, míg Halics-Volhínia beékelődött a lengyel és a magyar területek közé (SALAMON K. 2006). A város allokációjának voltak előnyei is. Több kereskedelmi útvonal is áthaladt a területén, a Kárpátokon az erdőgazdálkodás elterjedése folyamán megerősödhetett volna, de a lengyel és a magyar uralkodók mind a saját ellenőrzésük alá akarták vonni területet, ez pedig folyamatos harcot jelentett a fejedelemség számára a függetlenségért. Rövidebb ideig mindkét félnek sikerült elfoglalnia a területet, de tartósan sem a Lengyel- sem a Magyar Királyság nem tudta ellenőrzése alá vonni (HERCZEGH G. 1987).

A majdnem két évszázadig tartó bizonytalan időszak alatt világossá vált, hogy a földrajzi viszonyok önmagában nem elegendők az állami kohézió erősödéséhez. Azok a természetföldrajzi tulajdonságok, melyek egykor a Kijevi Rusz felemelkedését segítették, később az összeomlásában játszottak közre. A nyílt terepet és a Rusz belső megosztottságát kihasználva lengyel, kun és svéd támadások is érték a töredező Rusz területét. A kunok részéről zsákmányszerző hadjáratokról beszélhetünk, továbbá rövidebb ideig katonai szolgálatba álltak egy-egy részfejedelemtől szolgálatába a belső megosztottság további növelése érdekében (FONT M., ET. AL. 2001). Ugyanakkor sem a svéd sem a lengyel támadások nem végződtek jelentős területi nyereséggel. Ennek oka, hogy a svédek a 11. századig nyugati portyákkal voltak elfoglalva, a Lengyel Királyságban pedig szintén belharcok dúltak, amelynek következtében nem tudtak jelentős haderőt felvonultatni (SALAMON K. 2006).

Ezen külső behatások ellenére még mindig hatalmas területű állam volt a Kijevi Rusz, a belső megosztottság következtében ugyanakkor nem volt komoly politikai tényező a térségben.

A 20. század elején az orosz értelmiségiek, az eurázsianisták körében a Kijevi Rusz fennállásának időszakát az orosz történelem egy jelentéktelen időszakának tekintik, amiért a Nyugat periferiáján fejlődött ki, valamint nem volt olyan nagy hatással a későbbi orosz államiság kialakulására, mint az általuk kardinális időszakként megjelölt tatár megszállás periódusa (KOLONTÁRI A. 2012). Az eurázsianisták érvelése mellett szól, hogy a Kijevi Rusz nem tekinthető a modern kori Oroszország jogelődjének (BARABÁS G. 2021).

6. A mongol támadások és következményei: a keleti-szláv hatalmi súlypont eltolódása, Moszkva felemelkedése

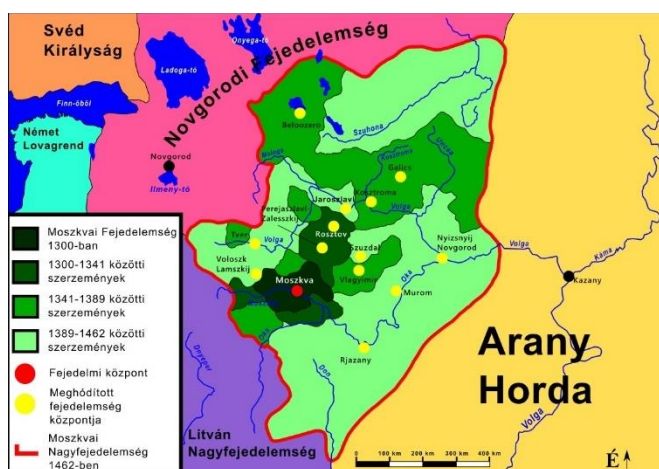
Már a 11. században is az északabbra fekvő területeken voltak a térség fontosabb települései. 1147-ben említik először Moszkva nevét, amely ekkor még erődtelepülésként funkcionált. Későbbi felértékelődésében kulcsfontosságú szerepet játszott, hogy a korábbi fejedelmi központhoz képest ennyire északra helyezkedett el. A 12. század folyamán több kísérlet is történt a Rusz belső egységének helyreállítására, de mind sikertelen próbálkozás volt (SALAMON K. 2006).

A 13. század elején Belső-Ázsiában kezdett kialakulni a Mongol Birodalom, mely nagyon hamar intenzív terjeszkedő politikába kezdett déli, délnyugati és nyugati irányba. Így kerültek az útjába az orosz fejedelemségek is. Az 1220-as évekre a Mongol Birodalom nyugati határai már elérték a keleti szláv területeket. A rendkívül gyors terjeszkedésnek kedvezett a térség földrajza, a sztyepp, továbbá, hogy nem voltak erős birodalmak, amelyek hosszabb időre lekötötték volna a mongolokat. A döntő összecsapásra 1223-ban került sor, amely mongol győzelemmel ért véget, majd ezután a korábbi keleti-szláv földek, az egykori Rusz területeinek jelentős (D-i, DK-i) része mongol uralom alá került. 1239-ben a Krím-félszigetet foglalták el és le is telepedtek ott (YESILOV, O. 2014). 1240-ben bevonultak Kijev városába. A megmaradt területek fejedelmeit pedig adófizetésre kötelezték a megszálló mongol csapatok (HELLER, M. 1996).

Ez volt az az időszak, amely vélhetően a legnagyobb hatással volt a keleti szláv területeken élő csoportokra. G. Patrick March történészt idézve: *„a tatár uralom nevelte bele az oroszokba a zsarnokság iránti nagyobb türelmet, miközben rászoktatta a nélkülözésre és a megszállástól való beteges félelemre”* (MARCH, G. P. ALAPJÁN KAPLAN, R. D. 2019. P. 203), ebből pedig következik Mackinder meglátása, miszerint az [orosz népnek] *„saját biztonsága érdekében meg kellett hódítania a környező népeket”* (MACKINDER, S. H. J. ALAPJÁN KAPLAN, R. D. 2019. P. 203), vagyis ez szolgált alapjául az elkövetkező évszázadok terjeszkedő orosz külpolitikájának. A 20. század elején kialakult eurázsiai geopolitikai irányzat képviselői is ennek a fázisnak tulajdonítják a legnagyobb jelentőséget az orosz történelemben, de erről, majd *A klasszikus eurázsianizmus kialakulása és jellemzői* című fejezetben írok még.

A kelet-szláv csoportok fennmaradásában kulcsfontosságú szerepet töltött be a tajga fenyves területe (6. ábra). Amellett, hogy rendkívül zord a terület éghajlata a hódító mongolok nomád életmódjának elsősorban a füves sztyepp felelt meg, így a kelet-szlávok esélyt kaptak, hogy létrehozzanak egy új, erős államalakulatot. Ezzel kezdetét vehette a későbbi egyedi orosz államiság kialakulása. Továbbá maradt még egy erős összekötő kapocs a keleti-szlávok körében, ez pedig az ortodox egyház volt.

Azonban fontos megemlíteni, hogy a tajga terület, akármennyire is segítette egy új állam, szintén negatív hatással volt a terület lakóira. Az éghajlat itt már nagyon zordnak mondható, mivel távol esett a tengerparti területektől, ezért nem érvényesült az óceánok hőmérsékletkiegyenlítő hatása, ami enyhébb teleket eredményezett volna. Így viszont hosszú ideig tartó, hideg telek uralták a vidéket, amelynek következtében a tenyészidőszak nagyon rövid volt. Ez pedig intenzív tempójú munkát, a gazdák egymásrautaltságát, ingadozó terméshozamot eredményezett, ami az emberekben folyamatos létbizonytalanság kialakulásához vezetett (LONGWORTH, P. ALAPJÁN KAPLAN, R. D. 2019). Ahogy Saul B. Cohen földrajztudós írta, „az orosz éghajlat és táj nagyon zord, és mint ilyen magában hordozza a [...] történelem kulcsát” (COHEN, S. B. ALAPJÁN KAPLAN, R. D. 2019. P. 202).

5. ábra: A Moszkvai Nagyfejedelemség terjeszkedése 1300 és 1462 között

3. ábra: A Moszkvai Nagyfejedelemség földrajzi elhelyezkedése 1462-ben

A megszállt területektől viszonylag távol eső Moszkva lassú fejlődésnek indult (BOTTLIK Zs. 2018). A területi növekedés az 1300-as évek elején indult meg és ez az évszázad a Moszkva környéki fejedelemségek bekebelezésével telt el (5. ábra). Az 1400-as évek első felében a korábbiakhoz képest megkétszereződött a birodalom területe, de az igazi területi növekedés 1462 után kezdődött el, III. (Nagy) Iván moszkvai nagyfejedelem uralkodásával.

Nem sokkal III. (Nagy) Iván trónra kerülése előtt alaposan átalakult a Mediterráneum geopolitikai arculata is, ami jelentősen befolyásolta a keleti szláv térség politikai törekvéseit. 1453-ban II. (Hódító) Mehmed oszmán szultánnak sikerült elfoglalnia Konstantinápolyt (ÁGOSTON G. 2021), így a térség legerősebb államává vált az Oszmán Birodalom. Ellenőrzése alatt tartotta a Földközi-tengerre vezető tengerszorosokat, a Boszporuszt és a Dardanellákat. Konstantinápolyból rengeteg menekült érkezett Moszkvába és az orosz fejedelemségek más területeire, akik segítettek az orosz fejedelmeknek egy új birodalom kialakításában (KAPLAN, R. D. 2019).

III. (Nagy) Iván és fia III. Vaszilij fejedelmek hódításai nyomán a Moszkvai Nagyfejedelemség Európa legnagyobb területű államává vált. A Novgorodi Fejedelemséget is sikerült bekebelezni. 1533-ra az újonnan kialakulóban lévő orosz állam északon egészen a Jeges-tengerig ért, de ez a térség csak 1584-től lesz majd hangsúlyos. Abban az évben alapították Arhangelszk városát, amely az első orosz tengeri kikötőváros volt. A város földrajzi fekvésének igen nagy hátránya, hogy magas szélességen fekszik, ezért télen hosszú hónapokra befagy a tenger vize (NEUMANN V. 2021). Ugyanakkor délen elérte a sztyepp területét, ami azért volt előnyös, mert itt értékes csernozjom talaj volt, ami kedvezett a mezőgazdasági termelésnek és az éghajlati viszonyok is barátságosabbak voltak. Keleten az Urál-hegység vonaláig értek, ami egy ideig többé-kevésbé természetes határként funkcionált, nyugaton viszont – szándékaik ellenére – nem tudták elérni a Balti-tengert. A Baltikum egy kardinális térséggé vált, hiszen a Moszkvai Nagyfejedelemség még mindig nem rendelkezett olyan kikötővel, amely egész évben hajózható (7. ábra). A Moszkvai Nagyfejedelemség szárazföldi határok közé volt szorítva, kivétel az északon említett tengerpartot a Jeges-tengernél. A földrajz kettőssége ezúttal is felmerült. A nagy sík vidék kedvezett a gyors hódításnak, ám ez a Moszkva szempontjából ellenséges államok esetében is ugyanígy volt. Az Urál-hegység és az északi Jeges-tenger kivételével nem voltak természetes határai a nagyfejedelemségnek, ami azt eredményezte, hogy katonailag védhetetlen volt egy külső támadással szemben (MARSHALL, T. 2016). A grandiózus terjeszkedő politika 1533-tól, IV. (Rettegett) Iván uralkodásától kezdődik.

7. ábra: A Moszkvai Nagyfejedelemség földrajzi elhelyezkedése 1533-ban

7. Az Orosz Cárság konfliktusai és terjeszkedése a 16-18. században Ázsiában és Európában

7.1 Észak-Ázsia meghódítása a 16-18. században

IV. Iván 1533-tól hivatalosan Moszkvai Nagyfejedelemként uralkodott, ám ekkor még csak 3 éves. 1547-es cárrá koronázásával kezdődik el tényleges uralkodása. (FONT M., ET. AL. 2001).

Az első cár felismerte az immáron Orosz Cárásgnak nevezett állam kiszolgáltatottságát, hódításaival pedig elkezdődött Oroszország közel háromszáz éven át tartó terjeszkedő időszaka. Ennek első mozzanatai a Kazanyi Kánság 1552-es és az Asztraháni Kánság 1557-es elfoglalása voltak. A Kazanyi Kánság legyőzése stratégiai szempontból fontos volt, mert így megnyílt az út Szibéria távolabbi részei felé, továbbá a Káma folyó vidékén só-lepárló telepeket hoztak létre (BEBESI GY. 2010), amely gazdasági szempontból volt fontos. Az Asztraháni Kánság pedig a Kaukázus, Perzsia, és Közép-Ázsia felé vezető kereskedelmi utak mentén feküdt (KAPLAN, R. D. 2019), elfoglalásával a Kaszpi-tenger partvidékének egy keskeny szakasza is az Orosz Cárshoz került, amely utat nyitott Közép-Ázsia hajóval történő eléréséhez.

Déli és nyugati irányban már nem voltak ilyen sikeresek a hódító hadjáratok. Az orosz seregek délen vereséget szenvedtek a tatár-török seregektől, nyugaton pedig az 1558-1582-es livóniai háborúban le kellett mondani a Baltikum megszerzéséről. Az Orosz Cárshoz közvetlenül hadban állt a Lengyel Királysággal és a vele perszonálunióban lévő Litván Nagyfejedelemséggel, valamint Svédországgal és Dániával. Ezen kívül a Habsburg császárnak, Angliának és Spanyolországnak sem volt érdeke, hogy az újonnan formálódó orosz állam nagyhatalommá váljon, mivel ez saját nagyhatalmi érdekeikkel ellentétes lett volna. (SALAMON K. 2006). Így minden ez ellen irányuló törekvést támogattak. Az európai térszínen elszenvedett veszteségek közvetlen kiváltói voltak az Orosz Cárshoz keleti irányú területi növekedésének.

1584-ben meghalt IV. (Rettegett) Iván és ezzel kezdetét vette az ún. „*zűrzavaros időszak*” (FONT M., ET. AL. 2001. P. 163), amely egészen 1613-ig tartott. A cárshoz ez alatt is növelni tudta területét. 1586-ban az orosz seregek átkeltek az Urál-hegységen és ezzel kezdetét vette a hatalmas területű, rendkívül zord és barátságtalan körülményekkel bíró Szibéria meghódítása. Még ugyanebben az évben megalapították az első szibériai várost, Tyumeny-t a Tura folyó partján (GRÜBER K. – VASZARI T. 2017). Tyumeny alapítása szükséges volt, hogy bázisként szolgáljon a további hódításokhoz és biztosítsa az utánpótlási útvonalakat. 1587-ben az Irtis és a Tobol folyók találkozásánál Tobolszk városa született meg, amely a két folyó találkozási pontja miatt volt esszenciális helyzetben (BEBESI GY. 2010).

A „*zűrzavaros időszak*” legkomplexebb periódusa az 1598-as esztendővel kezdődött, amikor kihalt a Rurik dinasztia. Cárak sora váltja egymást miközben délen parasztfelkelés tört ki, nyugatról pedig svéd és lengyel támadások érték a cárshoz. A lengyel seregek be is vonultak

Moszkvába, azonban országos szinten szerveződött egy ellenállási mozgalom, amely elűldözte a megszállókat és 1613-ban Mihail Romanovot választották cárnak, amivel elkezdődött a Romanov-dinasztia uralma, amely egészen 1917-ig tartott (HELLER, M 1996).

Az előbb említett 1598-as évszám az ázsiai hódítások szempontjából is sarkalatosnak tekinthető. Kucsum szibériai kán legyőzése után a Szibériai Kánság széthullott, megnyitva az utat Szibéria teljes meghódítása felé (BEBESI GY. 2010). 1604-ben Tomszk városát alapították meg, amely légvonalban már több mint 2800 km-re van Moszkvától. 1607-ben elérték az orosz katonák a Jenyiszej folyót, melynek partján elkezdtek építeni Jenyiszejszk városát, ami 1629-ben készült el.

A szibériai és a közép-ázsiai gyarmatosítás során az első ide érkező felfedezőket a prémvadászat vonzotta erre a területre. A tajga hatalmas kiterjedésű területein a prémes állatok óriási populációja alakult ki, köszönhetően annak, hogy egészen idáig nem volt számottevő külső beavatkozás, amely a terület faunáját érintette volna. A legjelentősebb vadászott állatok a nyérc, a coboly és a hermelin voltak (JÓNÁS I. ET. AL. 2001). A 16. század végétől az ezekre kivetett prémadóból származott az állami bevételek legnagyobb hányada (BEBESI GY. 2010).

Az itt élő népekkel való bánásmód és a terjeszkedő Orosz Cárságba történő integrálásuk kapcsán a kolonizáció szófordulatot érdemes használni. A fogalmat Szergej Szolovjov építette be az orosz történettudományba és több történész is foglalkozott a témával. Ám nem minden kérdésben van egyetértés. Míg Szolovjov szerint a kolonizáció békés úton történő folyamat, melynek során az elfoglalt területek az integrálás során a birodalom szerves részévé válnak, addig Nyikolaj Karamzin fegyveres hódításoknak írja le a terjeszkedő folyamatokat. Szolovjov kolonizációs elméletét támasztja alá Francois Guizot, aki azzal érvel, hogy nem foglaltak el erős, jól szervezett államalakulatokat, ezért nem tekinthető hódításnak. Szolovjov mellett áll ki, bár részben ellentmondásos az érvelése Edward Gibbon Wakefield történésznek. A *„gyarmatok virágzása az anyaország érdekeit szolgálja”* tehát *„a kolonizációt [...] szükségesnek tartotta elválasztani a [...] gyarmatosítástól”* (WAKEFIELD, E. G. ALAPJÁN SZILI S. 2000. P. 5). Az ellentmondás abban figyelhető meg, hogy bár a meghódított területeken valóban nem figyelhető meg olyan brutális bánásmód a helyi lakossággal szemben, mint a nyugat-európai országok által az amerikai vagy az afrikai kontinensen elfoglalt vidékek esetében, a végső cél mégis a központi hatalom erősítése volt az elfoglalt terület értékeinek kiaknázásával (SZILI S. 2000). Továbbá az is fontos különbség az európai gyarmatosítók módszerétől, hogy az orosz kormányzat nem hozott létre regionális gyarmati minisztériumokat – szemben a nyugat-európai pl. holland és angol gyarmatosítókkal – az elfoglalt területek kezelésére, csupán a szervezeti adminisztrációt állították fel. Az 1837-ben létrehozott Állami Területek Minisztériuma felelt az oroszok által kolonizált térségeikért (SABOL, S. 2017).

A 17. század derekára már a Csendes-óceán partvonaláig ért az Orosz Cárság területe. Számos, ma is fontos várost alapítottak ebben az időben: 1628 – Krasznojarszk (Salamon K. 2001, Bakos J. et. al. 2010 és Grúber K. – Vaszari T. 2017 szerint 1628, Bebesi Gy. 2010 szerint 1639), 1632 – Jakutsk, 1638 – Verhojansk, 1648 – Ohotszk, 1661 – Irkutsk. A Jenyiszej és Léna folyó között élő jakutokat például úgy kötelezték adófizetésre, hogy a földművesek feleségeit és gyerekeit koncentrációs táborokba zárták, ezzel kényszerítve őket a járulék befizetésére (BEBESI GY. 2010). Matvej Kuzmics Ljubavszkij orosz-szovjet történész százalékosan meghatározta, hogy az Orosz Birodalom területi növekedésének 10%-a volt fegyveres hódítás – Finnország, Baltikum, a „keleti idegenek” (SZ. BÍRÓ Z. 2015) lakta Turkesztán déli sávja és a Kaukázus –, a maradék 90% *békés kolonizáció* útján került a birodalomhoz (SZILI S. 2000). A *békés kolonizáció* vitatható több szempontból is. Egyrészt a már említett koncentrációs táborok megjelenése, továbbá az elfoglalt területeken élő lakosságot erőszakkal kényszerítették a keresztény hit felvételére (BEBESI GY. 2010).

A városok gyors építésének kedvezett a végtelen mennyiségben rendelkezésre álló faanyag a tajga övezetében. Szibéria azonban a faanyag mellett bővelkedett rengeteg egyéb ásványkincsben is. „*A hatalmas országban [Szovjetunióban] minden fém [...] és nem fém elem megtalálható; ahogy mondani szokták: az egész Mengyelejev táblázat*” (NEMES J. 1975. p. 15). Az ásványkincsek kiaknázására bányák sorát nyitották meg, melyek közül sokban a nyugati területekről Szibériába deportált foglyok dolgoztak. Szibéria nagy területén kiterjedt mocsarak találhatók, melyek nem kedveztek a szárazföldi közlekedésnek. Ennek a kedvezőtlen természetföldrajzi paraméternek következtében Szibéria nagy részét hajóval fedezték fel. A mocsarak adott esetben összekötöttek a térségben két vagy több jelentősebb folyót, viszont, ha ez nem volt adott, akkor a szárazföldön elvontatták a hajókat, a legközelebbi hajózható folyóig (BEBESI GY. 2010).

Szibéria legtávolabbi pontjait az 1640-es évektől fedezték fel különböző expedíciós seregek élén. 1645-ben elérték a Csendes-óceán részét képező Ohotszki-tenger partját (BOTTLIK ZS. 2018). Ezzel párhuzamosan zajlott az Amur-folyó vidékének a bekebelezése is. A távol-keleti geopolitikai tér legerősebb állama, a Kínai Császárság azonban nehezményezte a gyors orosz terjeszkedést és igyekezett gátat szabni ennek. A majdnem két évtizedes háborúskodásnak az 1689-es Nyercsinszki béke vetett véget és ez egyben ki is jelölte az akkori orosz-kínai határt. Az Orosz Cárság terjeszkedése tovább folytatódott és Észak-Ázsia legtávolabbi területeit is sikerült bekebelezni az 1690-es évek végén. 1727-ben az immáron Orosz Birodalom expedíciós csapatai átkeltek Alaszkába és egészen Kaliforniáig erődök sorát építették ki (BEBESI GY. 2010).

Az 1600-as évek végére a Mackinderi *Magterület/Heartland* jelentős része már orosz fennhatóság alatt volt és megszerezték a természeti erőforrásokban rendkívül gazdag *Léna-vidéket* is. Azonban az értelmiség és szakemberek hiánya, továbbá a technikai fejlettség alacsony szintje

ebben az időszakban még nem tette lehetővé, hogy ezt az elhelyezkedést a nemzetközi politikai térben megfelelően tudja alkalmazni. Nem is volt rá szükség, ugyanis a mackinderi koncepciók egy olyan világban születtek, ahol a tér teljesen ki volt töltve a politika által, a 17. század elején viszont még jelentős területeken geopolitikai vákuum uralkodott, amely lehetővé tette a további területi terjeszkedést.

7.2 Az Orosz Cárság konfliktusai az európai országokkal a 16-18. században

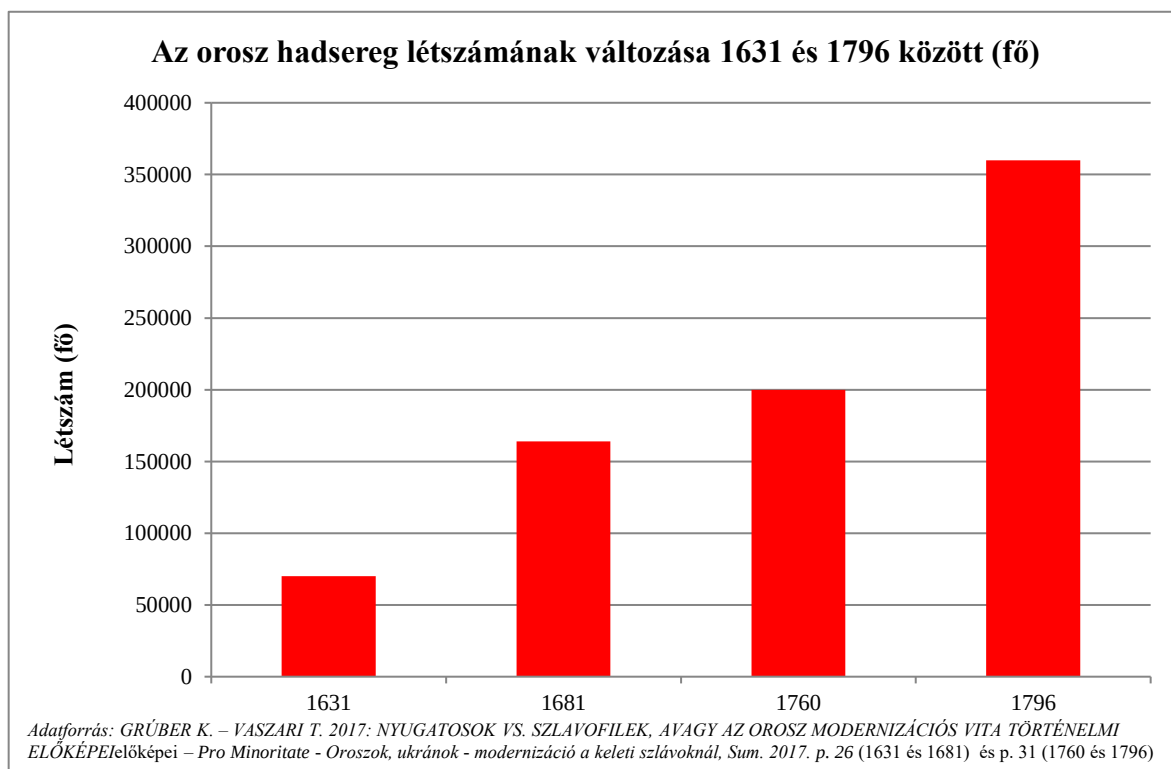
Az európai térszínen a IV. Iván által elindított terjeszkedő politika kezdetben nem járt sikerekkel. Az első próbálkozás a kedvező földrajzi adottságokkal rendelkező Baltikum felé irányult. Elfoglalásával közelebb került volna az európai államokhoz és ezáltal jobban be tudott volna kapcsolódni az európai folyamatokba, továbbá a kereskedelem szempontjából is előnyökkel járt volna. Európa vezető hatalmainak nem állt érdekében, hogy a kontinens geopolitikai helyzete megváltozzon az Orosz Cárság nagyhatalommá válásával, így igyekeztek ennek gátat szabni. Az 1558-1582-es livóniai háborúban a Lengyel Királyság, Dánia, Svédország és a Litván Nagyfejedelemség együttes erővel megállították a cári csapatokat. A sikertelen háború területvesztéssel járt. Svéd kézre került Ivangorod, Jam, Koporje, Korela városok, azonban ezeket még a századforduló előtt sikerült visszaszerezni egy kedvező békekötéssel (GANYELIN, R. S. ET. AL. 1976), ugyanakkor elvesztették a kijáratot a Finn-öbölbe. A békekötés ellenére a geopolitikai szituáció nem változott meg alapvetően, így a hódítások tekintetében Ázsia fókuszáltak.

A zűrzavaros időkben kihasználva a belpolitikai káoszt lengyel és svéd támadások is voltak, azonban egyik sem érte el a célját, nem tudták szétzúzni a Cársgót. A 17. század elején, a Romanov-dinasztia hatalomra kerülése után is a lengyel és a svéd seregekkel folytak kisebb háborúk.

A kelet-európai térszín politikai palettája az 1600-as évek közepén egy új, még csak kialakulóban lévő elemmel bővült. Kozák részről először támadt igény egy önálló, független Ukrajna létrehozására az akkori Lengyel-Litván perszonálunió területének keleti vidékein, az Orosz Cárság szomszédságában (BOTTLIK ZS. 2018). Hmelnyickij kozák vezér vezetésével felkelés robbant ki a lengyel uralom ellen a mai Ukrajna területén. A kozák vezetés I. Alekszej cárhoz fordult segítségért. A lengyeleket rendkívül aggasztotta a Dnyepertől keletre élő keleti kozákok orosz politikai orientációja és igyekeztek éket ütni az orosz-kozák szövetség közé, azonban ez nem járt sikerrel. A nyugati kozákok a Dnyepertől nyugatra, lengyel pártiak voltak. A Dnyeper folyó természeti határként funkcionált a két eltérő politikai irányultságú kozák terület mentén (GANYELIN, R. S. ET. AL. 1976).

A két terület között kialakuló polgárháborús helyzetet az 1667-es andruszovói béke zárta le, amely az Orosz Cárság szempontjából rendkívül kedvező volt. Orosz kézre került Kijev, a keleti kozákok lakta terület, valamint Szmolenszk és környéke, míg a nyugati kozákok továbbra is lengyel fennhatóság alatt maradt (FONT M., ET. AL. 2001).

Ez volt az első jelentősebb siker az európai politikában az oroszok számára. Bár még mindig csekély mértékű területek álltak orosz ellenőrzés alatt Európa keleti felén. A kezdeti sikerek okaként megnevezhető az orosz hadsereg létszámának a növekedése (8. ábra).

8. ábra

Az ázsiai hódítások – a Kazanyi és az Asztraháni Kánságok elfoglalása után – nem igényeltek, korszerű hadsereget, így a haderő jelentős része átcsoportosítható helyzetben volt és a nyugati területekre küldték. Az 1600-as évek második felében az Orosz Cárság fokozatos megerősödése figyelhető meg. Az ázsiai hódítások nyomán hatalmas bevételre tett szert a cári kincstár, a bevétel növekedés pedig lehetővé tette a hadsereg modernizálását, amelyre az 1700-as évek elején került sor. Az 1690-es évekre Svédország katonailag olyannyira megerősödött, hogy az ősellenségnek számító lengyelekkel kötött szövetséget az orosz cár, aki 1696-tól I. (Nagy) Péter volt. Péter ebben a szövetségben lehetőséget látott a Finn-öböl partvidékének visszaszerzésére és a rég óta vágyott Balti területek bekebelezésére (SALAMON K. 2006).

Az 1700-1721-es északi háború geopolitikai szempontból az egyik legfontosabb eseménysorozat volt az orosz történelemben. A nystadti békével a Finn-öböl partvidékének visszaszerzése – ahol I. Péter megalapította Szentpétervárt a Néva torkolatánál– továbbá a

Baltikum Rigától északra fekvő területeinek annektálása igazolta, hogy az 1721-től hivatalosan is az Orosz Birodalom névre hallgató állam nagyhatalom (GYÓNI G. 2015, GRÜBER K. – VASZARI T. 2017, MARSHALL, T. 2018). I. Péter hajóépítő tevékenysége révén tengeri hatalom is lett az Orosz Birodalom azután, hogy 1714-ben a svéd flottát szétverte.

Bizonyos szempontból vitatható az a kijelentés, miszerint valóban európai nagyhatalom-e az Orosz Birodalom. Ugyanis a Fekete-tenger környékének geopolitikai nagyhatalma még ebben az időben is az Oszmán Birodalom, amely ellenőrzése alatt tartotta a Földközi-tengerre vezető tengersizorokat. Az északi háború alatt az oszmán hadak visszafoglalták a Don folyó torkolatánál lévő Azov erődjét, továbbá megsemmisítő vereséget mértek az orosz csapatokra a Prut folyó mellett (GANYELIN, R. S. ET. AL. 1976). Az Oszmán Birodalom érvényesíteni tudta politikai törekvéseit egy új nagyhatalom felett. Ez részben igaz lehet arra a vitatott kérdésre, hogy valóban nagyhatalom-e az Orosz Birodalom az 1720-as években. Továbbá az oszmánoknak kedvezett az is, hogy az orosz erők az északi háború idején haderejük nagy részét a Balti területek környéki hadműveletek kötötték le, így a Porta ki tudta használni a lehetőséget a támadásra és a területszerzésre (GANYELIN, R. S. ET. AL. 1976).

A délről érkező oszmán-tatár támadások I. Nagy Péter 1725-ös halála után is folytatódtak, azonban ezeket már sikeresen ki tudta védeni az orosz hadsereg. Az orosz-oszmán geopolitikai érdekszférák ütközésénél fekvő Azov erődje többször is gazdát cserélt a 18. században, vagyis az Orosz Birodalom nem tudta tartósan megvetni ekkor még a lábát a Fekete-tenger északi partvidékén. Ez pedig azt eredményezte, hogy az Orosz Birodalom továbbra sem tudott bekapcsolódni a földközi-tengeri kereskedelembe (SALAMON K. 2006).

A hétéves háború volt az első olyan konfliktus Európában, ahol már a nyugat-európai hatalmak is számoltak az Orosz Birodalommal. Erzsébet cárné a Habsburg Birodalommal szövetekezett a megerősödő Porosz Királyság ellen. A poroszok által *Hohenzollern-csodaként* emlegetett Erzsébet cárné halála után III. Péter visszahívta az orosz hadakat, akik az osztrák csapatokkal még Berlinbe is bevonultak. Korábban az európai hadszíntéren még nem jutottak ilyen messzire orosz seregek. III. Pétert palotaforradalom letaszította a trónról, majd utódja II. Katalin úgy döntött nem vesz részt tovább a háborúban. Az 1763-ban véget érő hétéves háború győztese a Porosz Királyság lett, hiszen az orosz birodalmi csapatok kivonulása teret engedett a poroszoknak, vagyis a háború kimenetelét az orosz állásfoglalás döntötte el (FONT M., ET. AL. 2001).

II. Katalin uralkodása kiemelendő az európai térszínen zajló konfliktusok szempontjából. A hétéves háború után az Orosz Birodalom és az Oszmán Birodalom geopolitikai érdekszférái a Balkán-félszigeten is keresztezték egymást (BOTTLIK ZS. 2018). A megerősödő Orosz Birodalom az oszmán támadásokra válaszul bevonult Moldvába és Havasalföldbe – melyeket egészen 1812-

ig megszállva tartott –, továbbá Besszarábiában és a Duna-delta vidékén is győzedelmeskedett az oszmán hadak felett. Ekkora világossá vált, hogy *Európa beteg emberét* – a birodalom modernizációjának elmaradása miatt ezt a gúnynevet kapta az Oszmán Birodalom – már túlszárnyalta az Orosz Birodalom. A békekötés tovább erősítette az oroszok geopolitikai helyzetét, hiszen egy nagyon régi cél valósult meg, az orosz kereskedelmi hajók a Boszporuszt és a Dardanellákat használva kihajózhattak a Földközi-tengerre, bekapcsolódva a déli területek kereskedelmébe (GANYELIN, R. S. ET. AL. 1976).

A Fekete-tenger térségnek az 1774-es orosz-oszmán béke utáni időszaka, egyfajta geopolitikai átmenetként írható le. 1774-ben a Krími Tatár Kánság független lett és egy időre a két birodalom sem háborúzott egymással. A helyzetet kihasználva Nagy Katalin az Orosz Birodalomhoz csatolta a Dnyepertől keletre eső területeket, a Krím-félszigetet, az Azovi-tenger pedig először lett teljes egészében orosz beltenger. A Krímtől északra eső területet Novorosszijiának nevezték és olyan ma is meghatározó városokat alapítottak, mint Herszon – 1778, Mariupol – 1778, Szevasztopol – 1783, Szimferopol – 1784, Melitopol – 1784, Odessza – 1794 (GYÓNI G. 2015). A Krím-félsziget stratégiai szempontból volt fontos. Hatalmas szállítási potenciállal rendelkezett a Földközi-tenger felé, enyhe éghajlata következtében egész évben hajózhatók a kikötők, amelyben akár hadiflotta is állomásozhat (YESILO, O. 2014).

Nagy Katalin sikeres külpolitikáját és az Orosz Birodalom nagyhatalmiságát igazolja a Lengyel Királyság három felosztása 1772-ben, 1793-ban és 1795-ben. A felosztás egyértelmű nyertese az Orosz Birodalom, aki a korábbi Lengyel Királyság több mint 63%-át szerezte meg (BAKOS J. ET. AL. 2010).

8. A 19. századi Orosz Birodalom: eszméletörténeti változások és a geopolitikai erőter átrendeződése

8.1 A 19. századi Orosz Birodalom ideológiai narratívái

A 19. század elejére az Orosz Birodalom egy soknemzetiségű, óriási területen elterülő birodalom lett. Területe ekkor már több, mint 17 millió négyzetkilométer volt, amely nagyjából megegyezik a mai Oroszország területével. Ebben a soknemzetiségű birodalomban az eltérő identitások nagy számának eredményeként nem tudott kialakulni olyan ideológia, amely a terület egységességét hirdette volna, így ezt a szerepet a *földrajz*, a határok által meghatározott terület töltötte be (KURFÜRST, J. 2017). A földrajzi államközpontúság a „*földrajz elkerülhetetlen logikájából*” (CYGANKOV, A. P. 2014 ALAPJÁN KURFÜRST, J. 2017 P. 179) ered, amelyet a természetföldrajzi elemek – hegyek, folyók – és a társadalomföldrajzi elemek – népcsoportok területi elhelyezkedés, vallások területi elterjedése – határozzák meg.

A 19. században az Orosz Birodalom működését a cári államcentrikus berendezkedés határozta meg, melyben kiemelt szerepe volt a konzervativizmusnak (KURFÜRST, J. 2017). A konzervatív nemzetközpontúság azonban nem engedett teret a gazdasági és társadalmi szerkezetváltásnak, amelynek eredményeként a napóleoni háborúk után egyre nyilvánvalóbbá vált az Orosz Birodalom elmaradottsága Európa nyugati területeihez képest. Ez az elmaradottság társadalmi – erős feudális rendszer – és gazdasági – nehéz- és gyáripar hiánya – területeken egyaránt jelentkezett. A változások szükségességével mindenki egyetértett, azonban az ehhez vezető modernizációs út kapcsán jelentős különbségek alakultak ki az értelmiségiek körében. A 19. század elején két fő táborra különíthetünk el: a nyugatosokat és a szlavofileket (GRÚBER K. – VASZARI T. 2017). Területileg a nyugatosok Szentpéterváron tevékenykedtek, a szlavofileknek pedig Moszkva volt a bázisuk (KOLOSTØ, P. 2005).

A nyugatosok tábora szerint az Orosz Birodalom problémáit nyíltan fel kell vállalni és az angol, illetve a francia mintákat követve kell modernizálni az orosz társadalmat és gazdaságot (GRÚBER K. – VASZARI T. 2017). Ezen a véleményen volt a nyugatosok egyik képviselője, Borisz Nyikolajevics Csicserin társadalomtudós, jogtörténész is (KISS L. A. 2019). A liberális Nyugat követése és működési rendszerének átvétele hozza majd el a fejlődést és hosszabb távon egy fenntartható modernizációs pályára állítja, majd a birodalmat (KURFÜRST, J. 2017). Ugyancsak a nyugatosok táborát erősítette Visszarion Grigorjevics Belinszkij materialista irodalomkritikus, aki I. (Nagy) Péter érdemének tekinti, hogy Oroszországot közel hozta a Nyugathoz (KOLOSTØ, P. 2005).

A nyugatosok közös jellemzője volt, hogy nem idealizálták a múltat és – néha elég hevesen – elvetették az ortodoxiát is. Pjotr Jakovlevics Csaadajev orosz filozófus a keleti kereszténységet, továbbá az egykori Bizáncból érkező hatásokat a fejlődés gátlójaként írja le, miszerint ezek akadályozzák az Orosz Birodalmat abban, hogy utolérje a nyugati fejlettségi szintet (BAGI I. – SZŐKE K. 2006).

A nyugatosok csoportján belül is kialakult egy kisebb társulás, akik nem a *liberális Európát* kívánták követni. Elképzelésükben az ekkor kialakuló szocializmus és *szocialista Európa* a követendő példa. Ezen gondolkodók legjelentősebb képviselője Alexander Ivanovics Herzen volt, aki az orosz eszmétörténeti változások egy igen különleges karaktere. Eleinte nyugatosként tevékenykedett, ám külföldi útja során 1848-ban Párizsban látta a munkásosztály elleni erőszakot, amelynek hatására kiábrándul a liberális nyugatból. A munkásosztállyal érzett rokonszenve a szocializmus eszméje felé terelti, de ő annak egy speciális ágát, az *orosz szocializmust* képzelte el, amelyben az Orosz Birodalom nem követi a (felvetésében később kialakult) nyugat-európai szocialista államokat. Azonban ez a sajátos út nagyon közel áll a szlavofilek gondolatvilágához, amelyben az Orosz Birodalom szintén a saját maga útját járja a nyugati-európai országoktól

függetlenül (FONT M. ET. AL. 2001). Ideológiai identitása tehát a tapasztalatai halmozódásával és szellemi fejlődésével folyamatosan változott.

A szocializmus pártolása miatt többen is bírálták Herzent. Többek között Konstantin Dmitrijevic Kanelin történész-szociológus, aki az orosz liberalizmus egyik vezető alakjának számított, de a Kanelinnel jó barátságot ápoló Borisz Csicserin is. Kanelin a publikációban a jobbgátfelszabadítást tartotta a legfontosabb feladatnak (FIELD, D. 1973).

Külföldi útjaik során szerzett tapasztalataik sarkallták Tyimofej Nyikolajevics Granovszkij történészt és Vaszilij Petrovics Botkin író-fordító-publicista, hogy a nyugatosok munkáját támogassák. Granovszkij külföldön tanult (WHITTAKER, C. H. 1988), Botkin pedig az olasz és francia útja során szerzett tapasztalatait használta fel a publikációi során. Az ott látott folyamatok megvalósítását szorgalmazta, ezért szimpatizált Nagy Péter modernizációs tevékenységével. A Nagy Péterrel való szimpatizálás hatására jó kapcsolatba került Belinszkijel (KOSTKA, E. 1966).

A nyugatosokkal ellentétben a szlavofilek úgy gondolták, hogy az Orosz Birodalomnak együtt kell haladnia a *Nyugattal*, de az elképzelt pálya nem lehet azonos, mert akkor az Orosz Birodalom csak másod- vagy harmadrangú ország lenne az európai geopolitikai életben (LAVRIN, J. 1961). A szlavofilek szerint az Orosz Birodalomnak egy sajátos utat kell bejárnia, melyben nyíltan megfogalmazódik az ortodoxia küldetésstudata és az ebből eredő erkölcsi felsőbbrendűség a nyugati társadalmakkal szemben (FONT M. ET. AL. 2001). Véleményük szerint a nyugati kultúra azért veszélyes, mert nem fektetnek elég nagy hangsúlyt vallás gyakorlására és a spirituális értékekre, amelyek táplálják az általuk felvázolt erkölcsi felsőbbrendűséget (LAVRIN, J. 1961). Ezért a szlavofil tétel alapjának az *obscsinát*, a paraszti közösségeket tekintik, amelyek megőrizték a vallásosságukat (LAVRIN, J. 1961) és tagjait a testvériség és a kölcsönös segítségnyújtás jellemzi. Alekszej Sztjepanovics Homjakov teológus szerint ez ad egy olyan erős erkölcsi alapot, amelyre a gazdaság más területein is lehet támaszkodni (BAGI I. – SZÓKE K. 2006). Az *obscsina* magába foglalta települést (falut) és a hozzá tartozó, meghatározott nagyságú földterületet, amely azonban nem képezte a parasztok saját tulajdonát, hanem a közösség birtokában volt (FONT M. ET. AL. 2001). Ez a fajta közösségi tulajdon volt az, amelyre a szlavofilek a *testvériség és a kölcsönös segítségnyújtás* kapcsán hivatkoztak.

Ivan Vasziljevics Kirejevskij publicista szerint a 19. századi Orosz Birodalom modernizációja kapcsán a nyugatosok által képviselt nyugati individualizmus és a szlavofilek által pártolt orosz közösségi elv áll szemben egymással. Ennek az ellentétnek a történelmi alapját az adja, hogy míg a nyugati civilizáció az erkölcsi és morális válságba süllyedt Római Birodalom örököse, addig Oroszország a kereszténységet tiszta formában vette át az egykori Bizánci Birodalomtól. A nyugati társadalmakban az így örökölt romlott morális rendszerben az egoizmus

uralkodik a szolidaritással szemben, ezzel szemben Oroszországban megmaradtak a testvériség alapelvei (BAGI I. – SZŐKE K. 2006). Az alábbi állítást félig igaznak tekinthetjük, hiszen a már említett obscsina közösségekben a cári elnyomó rendszer valóban a gazdák egymásrautaltságát indukálta (KOHN, H. 1945), amely kialakíthatott közöttük szorosabb kapcsolatokat, azonban a hatalom felől a testvériség a parasztság felé egyáltalán nem volt érzékelhető. Ezt támasztják alá a nyugati utazók tapasztalatai is.

A szlavofilek szerint a nyugati utazók lenézik Oroszországot és az orosz embereket, miközben nem is ismerik őket. Homjakov kifejezetten sértőnek tekintette, amikor Marquis de Custine francia értelmiségi a tapasztalatai alapján írt könyvet a cári önkényuralomi rendszerről és annak természetéről a parasztság felé (BAGI I. – SZŐKE K. 2006). Ebből láthatjuk, hogy a szlavofilek ezen tézise messze nem felelt meg a valós folyamatoknak. A nyugati utazók megvető hangneme Alekszandr Szergejevics Puskin író-költőből is erős sértettséget váltott ki. Véleménye szerint „*a liberális nyugatnak hálásnak kéne lennie, hogy Oroszország megszabadította Európát Napóleontól és visszaadta Európa szabadságát*” (KOHN, H. 1945 p. 388).

A szlavofilek az Orosz Birodalom előnyét a *Nyugattal* szemben a hatalmas térben és a bőségesen rendelkezésre álló erőforrásokban látták. Ezek kiaknázásához és a modernizáció során történő hasznosításukhoz a birodalom gyorsan növekvő népessége, az obscsinai társadalom ad majd garanciát. Az *obscsinai társadalom* felsőbbrendűségének igazolására Rousseau tanait használták fel, aki szerint az ősember az értintetlensége, a természetes érzései miatt közelebb állt Istenhez, szemben a modern civilizáció lakóival, akik felszínesek és lelkileg kiüresedtek. Rousseau tanítványának, Herdernek is felhasználták az ideáit, aki a vidéki szláv embereket – az obscsina lakóit – egyenesen az ősember megtestesülésének tartotta és dicsőséges jövőt jósolt nekik (KOHN, H. 1945). Ez a dicsőséges jóslat táplálhatta a szlavofilek erős küldetéstudatát, amelynek a végén a felsőbbrendű *obscsinai társadalom* áll majd az erkölcsi ranglétra tetején.

A szlavofilek virágkorának az 1860-70-es évek tekinthető. Ekkorra a pánszláv ideológia nagyon megerősödött és olyan jelentős gondolkodók, írók támogatták a pánszlávizmust, mint Fjodor Mihajlovics Dosztojevskij. A pánszlávizmus szívügyének tekintette a keleti kérdést, azaz az Oszmán Birodalomban élő szlávok helyzetének megoldását. A pánszláv propaganda végül odáig ment, hogy beszivárgott a hatalmi elit körébe és rávette a hadvezetést egy az oszmánok elleni újabb háborúra az ott lévő szlávok védelme érdekében (LAVRIN, J. 1961).

Dosztojevskij nevéhez fűződik a kései szlavofil gondolatok közé tartozó talajosság elmélete. Eszerint az orosz értelmiség csak az orosz földről, az „orosz talajhoz” kötődő paraszti tömegekből, az obscsinából vonhat ki a konstruktív munkaerőt. Dosztojevskij pánszlávizmus felé való orientálódása azért alakult ki, mert elgondolása szerint az Orosz Birodalomnak olyan jelentős

háborúja lesz előbb-utóbb Európával, amelyben minden szláv nép támogatására szükség lesz (KOHN, H. 1945).

Vannak azonban olyan értelmiségiek is, akiknek a meglévő források alapján bizonytalan az ideológiai identitásuk. Az egyik ilyen Vlagyimir Szergejevics Szolovjov, aki saját magát a nyugatosok és a szlavofilek közé helyezi el (KURFÜRST, J. 2017), ugyanakkor Oroszország minden jelentős történelmi és kulturális eredményét az Európával való együttműködésnek köszönheti (LAVRIN, J. 1961). A kutatók publikációi szerint (LAVRIN, J. 1961, BAGI I. – SZŐKE K. 2006, KURFÜRST, J. 2017) azonban Szolovjov egyértelműen a nyugati táborhoz sorolható, melyet az alábbi állításokkal lehet alátámasztani: veszélyesnek tartotta, ha Oroszország kerül a világpolitika központjába, elítélte az ortodoxiát az államrenddel szembeni szolgálalkúsága miatt és végül a szlavofilek elképzelt világát túlságosan idealizáltnak tartotta. Ugyanakkor a szlavofilek küldetéstudatát korrigálta. Az ortodoxia helyett a nyugati és a keleti hatások szintetizálásával fog az Orosz Birodalom kiemelkedni (LAVRIN, J. 1961). Ez az elmélet tekinthető a későbbiekben kialakult eurázsianizmus egyik alapjának.

A másik bizonytalan személy Konsztantyin Nyikolajevics Leontyjev, aki a pánszláv ideológiához állt közelebb és kigúnyolta a szlavofilok nacionalizmusát. Azonban egy egységes szláv föderációt veszélyesnek vélte. Dosztojevskijhez hasonlóan ő is elkerülhetetlennek tartott egy jövőbeli konfliktust Oroszország és a *Nyugat* között, amiért utóbbi ellenséges az Orosz Birodalommal szemben. Elutasította a liberalizmust, melytől csak a turáni és a szláv kultúra egyesülése védheti meg Oroszországot. A birodalom további területi terjeszkedését javasolta India és Kína irányába, valamint Konstantinápoly/Isztambul elfoglalását, amelynek az újonnan létrejövő szláv-ázsiai civilizáció fővárosának kell lennie (KURFÜRST, J. 2017). Vagyis elméletrendszerében egyszerre megtalálhatók gyenge szlavofil elemek, továbbá szintén tekinthetjük a turáni-szláv kultúrák egyesülését az eurázsianizmus egyik előzményének is.

A szlavofilek és nyugatosok táborairól összességében azt lehet elmondani, hogy a szlavofilek egyfajta idealista világnézetet terjesztettek, amelyben az Orosz Birodalom a paraszti obszcina közösségeken alapulva erkölcsileg a fejlett nyugat-európai országok felett áll. Azonban a gazdasági és társadalmi problémák orvoslására nem ad konkrét választ a szlavofilizmus, nem úgy, mint a nyugatosok elképzelései, amelyek a fejlett országok utánzásán alapultak. A nyugatosok koncepciói a gyakorlatban sokkal könnyebben megvalósíthatók lettek volna, azonban a cári elnyomó rendszer eredményeként ezek nem jutottak el olyan nagy tömegekhez, mint a szlavofilek teóriái. Így viszont a modernizációs folyamatok is erősen megkésve, csak a 19. század legvégén, a 20. század elején jelentkeztek az Orosz Birodalomban.

8.2 A Kaukázus és Közép-Ázsia elfoglalása a 19. században

Észak-Ázsia elfoglalásával egyidejűleg Közép-Ázsia felé is voltak igényei a terjeszkedő Orosz Cárságnak. Az észak-ázsiai geopolitikai vákuummal ellentétben a közép-ázsiai térségben több államalakulattal is meg kellett küzdenie, hogy területét növelni tudja.

A legproblémásabb térség a Kaukázus vidéke volt. Magának a hegységnek az elfoglalása a nehezen járható terep miatt volt nagy kihívás. A hegységtől délre fekvő területek a térség nagyhatalma, az Oszmán Birodalom és regionális hatalma, Perzsia között voltak felosztva. A 18. század közepéig nem történt komolyabb területi növekedés, inkább védekező taktikát folytatva erődök egész sorát építették ki az Aral-tóig, hogy helyzetük biztosítva legyen (SALAMON K. 2006). A példaként említhető Groznij (1818) vagy Vlagyikavkaz (1874) nevének jelentése erős utalás az orosz előretörés agresszivitására (Groznij=rettenetes, Vlagyikavkaz=uralkodj a Kaukázuson) Az oszmán és a perzsa hatalmi ellentéteket kihasználva, a 19. század elején az Orosz Birodalom bevonult Grúziába, majd Azerbajdzsánba. Transzkaukázus orosz kézre kerülése azonban felborította a térség törekeny geopolitikai helyzetét és a perzsák sikertelen próbálkozása a Kaukázus visszafoglalására azt eredményezte, hogy az orosz erők 1827-ben már Teherán kapujában voltak. Az 1828-as turkmancsaji béke rögzítette a kaukázusi orosz fennhatóságot (FONT M., ET. AL. 2001). A Ciszkaukázus vidékének elfoglalása is jó példa arra, hogy az orosz terjeszkedés nem csak békés úton történt (BEBESI GY. 2010). A cserkeszek körében elkövetett népirtás és a csecsen lázadások leverése, mind alátámasztják Nyikolaj Karamzin azon állítását, hogy a kolonizációt fegyveres hódításnak kell tekinteni (SZILI S. 2000, HORVÁTH CS. 2011).

A 19. század derekán megindult a közép-ázsiai térség kolonizációja. 1853-ban az Ak-Mecset erőd (ma Kizilorda, Kazahsztánban) elfoglalása volt az első jelentős siker ebben a régióban. Ez pedig megnyitotta az utat Közép-Ázsia három jelentősebb államalakulatai, Híva, Buhara és Kokand meghódítása előtt: 1865 – Taskent, 1868 – Szamarkand, 1873 – Híva elfoglalása. A folyamat lezárásaként az Aral-tó – Kaszpi-tenger – Perzsia háromszög közötti területet kebelezték be az Orosz Birodalom 1878-1881 között (HELLER, M. 1996). Geopolitikai szempontból kulcsfontosságú területről van szó. Korábban soha nem látott közelségbe került az angol gyarmathoz, Indiához, továbbá északi irányból szomszédos állam lett Perzsiával, akivel szemben fokozottan tudta érvényesíteni politikai törekvéseit. A térségben az oroszok megjelenése után elkezdődött a berendezkedés. Telepesek érkeztek, vasútépítés kezdődött, melynek legfontosabb szakasza a Kaszpi-tengert Szamarkanddal összekötő vonal lett (SALAMON K. 2006).

A közép-ázsiai gyors és sikeres hódítások annak tudható be, hogy az Orosz Birodalom megvált „*Orosz Amerikától*” (HELLER, M. 1996, p. 599), így tudott fókuszálni a kontinentális határainak kitolására és biztosítására (HELLER, M. 1996).

Orosz szemszögből a közép-ázsiai területek kolonizációja az ottani államok beilleszkedése volt a *civilizált világba*. A térségben azonban csak az Orosz Birodalom képviselte a *civilizált világot*, így a terület eloroszosodását magától értetődő folyamatnak tekintették az akkori orosz birodalmi politikusok (HOFMEISTER, U. 2016). Ugyanakkor itt érdemes visszautalni a kolonizáció kettősségére. Egy terület lakóira ráerőltetni a hódító vallását ugyanis nem tekinthető sem természetes, sem békés folyamatnak.

8.3 Változások a geopolitikai erőterben a 19. században

8.3.1 Európa vezető nagyhatalma, majd fokozatosan gyengülő birodalom

A 19. század elején az Orosz Birodalom a virágkorát élte. Európa egyik nagyhatalma, a geopolitikai folyamatok aktív résztvevője volt. Az 1800-as évek elején újra felborult Európa geopolitikai egyensúlya a napóleoni Franciaország megerősödésével. Kezdetben szövetségesként kezelték egymást, azonban Napóleon az Orosz Birodalmat is térdre akarta kényszeríteni és Európa egyedüli ura kívánt lenni. Az oroszok a helyzetük biztosítása érdekében északon a svédekkel, délen pedig az oszmánokkal kötöttek szövetséget. Napóleon a borogyinói csatában 1812. szeptember 7-én ugyan legyőzte az orosz sereget és be is vonult Moszkvába, de a cárral való sikertelen kapcsolatfelvétel hiányában nem tudta validálni a hatalmát ezért a kivonulás mellett döntött. Fontos megemlíteni, hogy a földrajzi viszonyok is az Orosz Birodalomnak kedveztek. Már október közepén kemény fagyok voltak Kelet-Európa ezen részén, amely tény szintén szerepet játszott a franciák visszavonulásában. Az *orosz tél* nem kímélte a visszavonuló csapatokat. A hidegben több katona lelte halált, mint a harctéren (FONT M., ET. AL. 2001).

Ezúttal is jelentkezett a földrajzi környezet kettős hatása. Az a zord klíma és a hatalmas távolságok az Orosz Birodalom malmára hajtották a vizet és gyengítették a francia csapatokat, akik nem voltak hozzászokva az ilyen barátságtalan körülményekhez.

A francia kivonulás után az orosz vezetés nem habozott és egy évvel később, 1813-ban már kiállított egy háromszázezer fős sereget, majd egy orosz-porosz-angol-osztrák szövetség keretében felvették a harcot Napóleon Franciaországával. A koalíció sikeresnek bizonyult, 1813 októberében a lipcsei népek csatájában Napóleon megsemmisítő vereséget szenvedett és 1814 márciusában porosz-orosz csapatok vonultak be Párizsba. Az európai kontinensen ilyen távol az orosz földről eddig még soha és ezután sem voltak orosz csapatok. Európa geopolitikai egyensúlya ezúttal az Orosz Birodalom javára billent ki. Ezt az európai uralkodók is megéreztek és már 1815-ben angol-francia-osztrák titkos szerződés született az orosz túlsúly felszámolására (SALAMON K. 2006).

A napóleoni háborúból győztesen kikerülő Orosz Birodalom ezután végérvényesen Európa vezető hatalmává vált. A Bécsi Kongresszus 1814-ben az Orosz Birodalomnak ítélte az ún. *Kongresszusi Lengyelországot*, amely a felosztott lengyel állam azon területeit jelentette, amelyek a napóleoni háborúk idején kerültek orosz fennhatóság alá. A *Kongresszusi Lengyelország* része volt Varsó is (FONT M., ET. AL. 2001). Ez az a terület, amely az Orosz Birodalom szerves részeként a legtávolabb benyúlt a történelem folyamán Európa középső területeire.

Az Orosz Birodalom megerősödésében látta a megoldást az ősellenségnek számító Oszmán Birodalom is. Az 1830-as években belviszályok dúltak az Oszmán Birodalomban, aminek leküzdésére II. Mahmud oszmán szultán orosz segítséget kért. Az oszmánok geopolitikai helyzete annyira meggyengült, hogy még arra is hajlandó volt a szultán, hogy egy esetleges orosz kérésre elzárja a tengerszorosokat az idegen hadihajók elől (FONT M., ET. AL. 2001).

Az 1830-1840-es években az Orosz Birodalom geopolitikai helyzete kedvező volt. Nyugati határai biztosítva voltak, délen az Oszmán Birodalomban érvényesült az orosz befolyás, a Balkán-félszigeten pedig Szerbia orosz protektorátusa biztosította a helyzetét. Szerbia helyzete azért fontos, mert vannak, akik szerint a balkáni hadműveleteknek és a szerb protektorátusnak köszönheti az Orosz Birodalom a nagyhatalmi státuszát (SAMOKHVALOV, V. 2019).

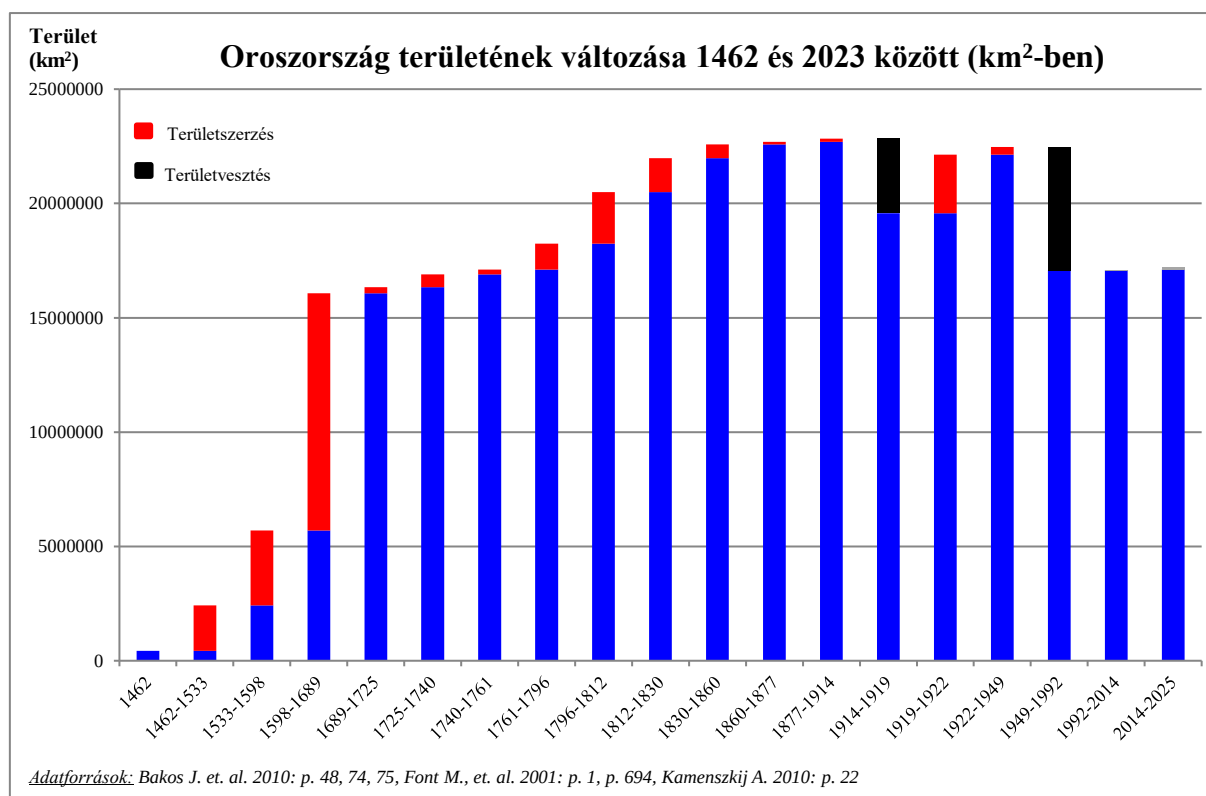
1848-ban az orosz intervenció a magyar szabadságharc leverésére felháborodást és aggodalmat váltott ki Európában, de a Habsburg Birodalomban szövetségesre lelt. Ez a szövetség az 1853-1856-os krími-háborúban is érvényben volt. Ausztria nem küldött csapatokat az Orosz Birodalom elleni harcba. A krími háború során az oroszok a Kaukázus vidékén és a Szinope kikötői tengeri csatában legyőzték ugyan az oszmán csapatokat, de Szevasztopol 349 napi ostroma vereséggel végződött. Ezzel egy időben északon francia és angol hadihajók lőtték a Finn-öböl partvidékét és az Orosz Birodalomnak további kétszázezer katonát kellett állomásoztatnia Finnországban egy esetleges svéd támadás kivédésére (FONT M., ET. AL. 2001).

A krími-háború több szempontra is rávilágított. Az Orosz Birodalom technikailag elmaradottabb volt a nyugat-európai országoktól, nem volt kiépítve a megfelelő vasúthálózat, amellyel tudták volna a krími seregeknek biztosítani az utánpótlást. A földrajzi körülmények ezúttal az Orosz Birodalom verségében játszottak közre. A geopolitikailag meggyengült birodalom továbbra is meghatározó tagja volt az európai politikai életnek, de már nem nagyhatalomként (SALAMON K. 2006).

A krími-háború utáni két évtized az Orosz Birodalom szempontjából az európai térszínen viszonylagos nyugalommal telt el. 1873-ban, a nemrég megalakuló Német Császárság, az 1867-ben létrejött Osztrák-Magyar Monarchia és az Orosz Birodalom uralkodói létrehozták a három császár szövetségét, amely hivatalosan a béke fenntartásáért jött létre, de nem szüntette meg a balkáni orosz-osztrák ellentétet. A Balkán-félsziget vált az oroszok utolsó háborús színhelyévé a

19. században, ahol ismét az Oszmán Birodalommal ütköztek az érdekei. Az elmaradottsága ellenére az orosz birodalmi csapatok mélyen behatoltak az Oszmán Birodalom területére, elfoglalva Drinápolyt/Edirné és egészen Isztambul külvárosáig nyomultak előre. Ezek a gyors hadmozdulatok azért voltak lehetségesek, mert egy még fejletlenebb és elmaradottabb haderővel álltak szemben. Az egykori oszmán geopolitikai érdekérvényesítő képességnek ekkorra már nyoma sem volt. Anglia, mint az oszmánok szövetségese nem nézte jó szemmel az oroszok gyors előretörését. Az angol flotta behajózott a Márvány-tengerre arra az esetre, ha az oroszok elfoglalnák Isztambult. A meggyengült oszmánokkal szemben területvesztéssel járó béke született, az Orosz Birodalom megkapta Dél-Besszarábiát (FONT M., ET. AL. 2001).

A 19. századi Orosz Birodalom a geopolitikai helyzet csúcsán helyezkedett el a század közepéig. Majd a krími-háború után a fejletlen technika és az így nehezen leküzdhető földrajzi adottságok az Orosz Birodalmat a nagyhatalmi pozícióból regionális hatalmi szintre taszította.

9. ábra

Politikai törekvéseit a csak nála fejletlenebb és elmaradottabb térségekben tudta érvényesíteni, mint Európában az oszmánok által uralt balkáni területek. Eközben Ázsiában a hatalmas területszerzések következtében a birodalom területe több mint 22,7 millió km² lett (BOTTLIK Zs. 2018), amely a valaha volt egyik leghatalmasabb államalakulat volt a világtörténelemben (9. ábra).

8.3.2 Északkelet-Ázsia és az amerikai területek helyzete

1824-ben az amerikai kontinensen gyorsan terjeszkedő Amerikai Egyesült Államok és az Orosz Birodalom kijelölte közös határát. Ázsia távol-keleti területein a 19. század második felében ideiglenesen stabilizálódott a geopolitikai helyzet. Japán és az Orosz Birodalom felosztották egymás között a Kuril-szigeteket, Kínával pedig szerződésben lett rögzítve, hogy Vlagyivosztok orosz kézen marad. Az amerikai kontinensen az orosz jelenlét 1867-ig tartott, amikor, Alaszkát eladták az Amerikai Egyesült Államoknak (GRÚBER K. – VASZARI T. 2017).

A cári vezetés részéről másodlagosként kezelt amerikai területek megtartása esetén jelentős geopolitikai előnyre tehetett volna szert Oroszország. Alaszka és további amerikai területek megtartása esetén jelentős stratégiai előnyre tett volna szert az Egyesült Államokkal szemben, ugyanis a Spykman által *Peremövezetnek* és *Part menti szigetek és szigetkontinensek* szektorokban is jelentős területekkel rendelkezett volna, amely jelentősen más képet eredményezett volna a 20. századi amerikai geopolitikai erőterben.

9. Oroszország politikai helyzetének változása a 20. században

9.1 A klasszikus eurázsianizmus kialakulása és jellemzői

Az Orosz Birodalomban 1917-ben megdőntött cári hatalom után hatalomra került bolsevik vezetés nem tűrte el semmilyen más ideológia jelenlétét még csak elméleti szinten sem az általuk létrehozott proletárdiktatúrában. Ez pedig azt eredményezte, hogy orosz értelmiségiek nagy számban kényszerültek más európai országokba emigrálni életük megmentése érdekében (KOLONTÁRI A. 2012, SZILÁGYI I. 2019). Ezen emigrált értelmiségiek körében kezdődött a modern orosz geopolitikai gondolkodás, amelynek legfontosabb tétele a *térbeliség kérdése*, a *tér* szerepe az orosz történelemben. Ezen a szálon elindulva született meg Szófiában az *eurázsianizmus* eszméje, legfontosabb alapítóinak pedig a következő személyeket tekintjük: a nyelvész-filológus Nyikolaj Szergejevics Trubeckoj herceg, a történész Georgij Vlagyimirovics Vernadszkij, a geográfus és közgazdász Pjotr Nyikolajevics Szavickij, aki egyben a mozgalom vezető ideológusa is volt (SZILÁGYI I. 2019), a történész-filozófus-teológus Georgij Vasziljevics Florovszkij és a történész-filozófus Lev Platonovics Karszavin mellett még sokan mások a tudományok különböző területeiről (KOLONTÁRI A. 2012).

Az eurázsiai irányzat lényege, hogy Oroszország egy sajátos etnográfiai és kulturális világ, amely az európai-ázsiai kettősségből ered, ezen kultúrák elemeinek keveredése az, ami meghatározza identitásukat (NEUMANN, I. B. 1999 ALAPJÁN SZULECZKI, K. 2015, SZILÁGYI I. 2019). Az eurázsiai eszmerendszer egy másik fontos tétele, hogy a területén található autochton közösségek egyenrangúak egymással, továbbá adott földrajzi egységben élnek és etnikai sajátosságaik megőrzésén van a hangsúly. Ilyen autochton közösségnek tekintik Oroszországot is

(KOLONTÁRI A. 2012), ugyanakkor ellentmondás figyelhető meg abból a szempontból, hogy orosz dominanciát hirdetnek egy esetleges Eurázsiai állam kialakulása esetén.

Az eurázsianizmus sok tekintetben mutat hasonlóságot a 19. századi szlavofil irányzat tételeivel. Ennek legjelentősebb példája a *Nyugattól* való elkülönülés és a saját, egyedi politikai, társadalmi és gazdasági pályák létrehozása. A másik fontos kapcsolódási pontot I. (Nagy) Péter kritikája jelenti, ugyanis véleményük szerint I. Péter modernizációs tevékenységével (KOLOSTØ, P. 2005) rossz útra terelte az Orosz Birodalmat, mivel olyan káros elemek jelentek meg a birodalomban, mint a liberalizmus. Ugyanakkor ez az állítás ellentmondásba ütközik, mivel pl. a hadsereg modernizációjával Oroszország képes lett a külső támadásokkal szemben megvédeni magát, így pedig az egész eurázsiai térség politikai stabilitását érte el (KOLONTÁRI A. 2012).

Az eurázsianisták azonban több ponton is eltávolodtak a szlavofil nézetektől. Míg a szlavofilek az Orosz Birodalmat Európa részének tekintették, míg az eurázsianizmus hívei az Ázsiához (is) tartozást hangsúlyozták (KOLONTÁRI A. 2012). Ebből az ellentétből alakult ki az eurázsianisták sajátos térelképzelése, amely szerint nincs olyan, hogy *Európa*, az csupán Eurázsia nyugati pereme. Az orosz terminológiában a *Nyugat-Európa* minden olyan országot jelöl, amely Oroszország nyugati határaitól nyugatra kerül el, *Kelet-Európa* pedig valójában nem is létezik, mert az Eurázsia része (SZILÁGYI I. 2019). Ezen a ponton korreláció figyelhető meg Mackinder *Magterület/Heartland* elméletével, ugyanis abban a koncepcióban Európa keleti területei valóban a Magterülethez tartoznak (SZILÁGYI I. 2018).

A speciális eurázsianista térkoncepcióhoz tartozik Szavickij azon meglátása, miszerint az orosz történelem dinamikáját a sztyepp- és az erdőövezet közti állandó feszültségek táplálták és tartották fenn. Ebben az esetben ezek az övezetek nem csupán természetföldrajzi struktúrákat jelöl, hanem gazdasági, társadalmi és kulturális jelentése is van. Szavickij Eurázsia kapcsán bevezeti a *geozófia* fogalmát, amely a térség földrajztudományi, történettudományi és kulturológiai szintézisét jelöli (KOLONTÁRI A. 2012).

Az előbb említett tér teóriákhoz szorosan kapcsolódik az eurázsianisták történelemfelfogása is. Szerintük a Kijevi Rusz időszaka egy jelentéktelen epizód az orosz történelemben (KOLONTÁRI A. 2012), ugyanakkor a tatár hódítások időszakát esszenciális időszaknak tartják. Szavickij azt állítja, hogy „*A tatár uralom nélkül nem lett volna Oroszország*”, ugyanis „*a mongol-tatár uralom hozzájárult, hogy Oroszország megszervezze geopolitikai önállóságát*” (SZILÁGYI I. 2019 PP. 11-12). Az államiság eszmei forrásának a Bizánci Birodalmat tartják (SZILÁGYI I. 2019). Ennek annyi valóságalapja van, hogy Konstantinápoly 1453-as eleste után nagy számban menekültek bizánciak Moszkvába, akik között olyan értelmiségiek is voltak, akik segítettek egy új birodalmi államalakulat létrehozását (KAPLAN, R. D. 2019). Szavickij gondolatmenete egészen addig elmegy, hogy a Moszkvai Nagyfejedelemség a tatároktól örökölte azt a történelmi-politikai

küldetést, hogy „*Euráziát politikai egységbe fogja*” (FJODOROVSKIJ, N. G. 2000 ALAPJÁN KOLONTÁRI A. 2012 P. 87).

Annak ellenére, hogy a bolsevikok diktatúrája miatt emigrációba kényszerült gondolkodók körében született meg az eurázsianizmus, képviselői több ponton is lehetőséget láttak a bolsevikok tevékenységében. Helyeselték, hogy kiragadták Oroszországot a kapitalista európai közösségből, továbbá a Nagy Péter által kialakított intézményrendszert lerombolták. Emellett elismerték a bolsevikok államszervező képességét és az egypártrendszerrel is szimpatizáltak. A kommunista párt *Eurázsiai Párttá* alakítása után pedig hozzáláthatnak *Eurázsia-Oroszország* kiépítéséhez, melyhez alapot a szovjetek által kiépített intézményrendszer jelentette volna (KOLONTÁRI A. 2012).

A kezdetben tudományos körökben kialakult eurázsianista gondolatrendszer hamar politikai program is lett, azonban a szovjet vezetés még az emigrációban történő terjesztését sem volt hajlandó eltérni, ezért belülről felőrölte és az 1930-as évekre szinte nyom nélkül eltűnt az eurázsianizmus gondolata (KOLONTÁRI A. 2012, SZILÁGYI I. 2019) és majd csak a 20. század végén, a Szovjetunió összeomlása után kerül újra az értelmiségiek fókuszába.

9.2 Orosz-szovjet külpolitika a 20. század elejétől 1949-ig

A 20. század elejére az Orosz Birodalom területileg a világtörténelem egyik leghatalmasabb birodalma lett. Legnyugatibb területei a *Kongresszusi Lengyelország* Odera és Warta folyók között helyezkedtek el, míg legkeletibb pontja Csukcsföld keleti felén, a Bering-szoros partvidékén volt. Légvonalban ez kb. 7000 kilométeres távolság. Amennyiben nem a legrövidebb távolságot vesszük figyelembe és a Mercator vetületet használva kizárólag orosz területek felett mérjük meg a távolságot, a 10000 kilométerhez közelít a távolság értéke. A világtörténelemben összefüggő birodalomként¹ csak a Mongol Birodalom tartott nagyobb területeket az ellenőrzése alatt, 23 millió km²-t (OBRUSÁNSZKY B. 2021). A birodalom modernizációja megkésve, csak a 19. század végén, a 20. század elején vesz nagyobb lendületet, amely főként vasútépítésekben, a bányászat fellendülésében és az ipar gyors elterjedésében nyilvánul meg.

A későn meginduló modernizációs folyamatok ellenére, továbbra is meghatározó szereplője a politikai folyamatoknak. A Német Császárság megerősödését látva angol-orosz egyezmény született 1907-ben és az Orosz Birodalom az antant tagja lesz. A rendeződött angol-orosz viszony eredményének tekinthető Perzsia felosztása érdekszférákra. A középső területe független maradt, az északi az orosz, a déli része pedig angol érdekszférába került. A távol-keleti területeken jelentkezett a birodalmi hadsereg fejletlensége, miután 1904-ben Japán megtámadta az Orosz

1: A legnagyobb területű birodalom a világtörténelemben a Brit Birodalom volt – 35 millió km² – 1925-ben érte el a területi maximumát (TAAGEPERA, R. 1997), azonban területileg nem volt összefüggő

Birodalmat és néhány város japán kézre került az 1905-ös portsmouth-i béke értelmében (SALAMON K. 2006).

A fenyegető veszélyként értékelt német geopolitikai túlsúly leküzdésére létrejött antant szövetség az Orosz Birodalom mellett Franciaországot és az Egyesült Királyságot foglalta magába. Geostratégiai szempontból esszenciális volt Franciaországnak és az Egyesült Királyságnak jó kapcsolatokat ápolnia az Orosz Birodalommal, mert egy esetleges háború esetén kétfrontos harcokra kényszeríthetik a Német Császárságot.

Az 1914-ben kirobbanó I. világháborúba az Orosz Birodalom az antant oldalán lép be. Titkos célként továbbra is a tengerszorosok, a Boszporusz és a Dardanellák megszerzése volt és az antant koalícióban erre lehetőséget látott az orosz vezetés. A birodalmi hadsereg fejletlensége azonban hamar jelentkezett a frontvonalakon. A több ezer kilométeres orosz-német és orosz-osztrák-magyar frontvonalnak a földrajzi kiterjedése sem kedvezett a hadseregnek és az ehhez társult fejletlenség eredményeként az Orosz Birodalom már 1915-ben nehézségekkel küzdött. A háború következtében kialakult válságos helyzetben és a cári önkényuralmi rendszer működésképtelensége következtében 1917-ben forradalom kezdődött Lenin vezetésével, amelynek célja a cári rendszer megdöntése volt (FONT M., ET. AL. 2001).

A forradalmi Szovjet-Oroszország az 1918-as breszt-litovszki béke értelmében kilépett az I. világháborúból, hogy a belharcokra összpontosíthasson. A szovjet hatalomátvételben fenyegetést látva már 1917-ben francia-angol titkos szerződés született Szovjet-Oroszország befolyási övezetekre osztásáról (POLÁNYI I. 1964). Ez a paktum alapozta meg az intervenciókat Szovjet-Oroszország területén. Az I. világháborús területvesztések – mintegy 3,2 millió km² (9. ábra) – következtében az intervenciók erők előnyösebb helyzetből hatolhattak be az ország területére. A polgárháború és az intervenciók ellenére a szovjetek által felállított Vörös Hadsereg győzedelmesen került ki a harcokból, bár az ország ipar- és bányavidékeinek nagy része tönkrement (POLÁNYI I. 1971).

Szovjet-Oroszország geopolitikai szempontból jelentéktelen volt a nemzetközi politikában, de regionális szinten sem volt kiemelkedő. 1914-hez képest az ország az egykori birodalmi területek 14,3-át elvesztette (9. ábra), európai határai mentén egy sor új államalakulat jött létre, melyek egy részét – Beloruszt, Ukrajnát –, Ázsiában a Kaukázuson túli vidéket és a Távol-Keleti Köztársaságot sikerült visszaszerezni 1922-ig (BAKOS J. ET. AL. 2010). 1922. december 30-án a Szovjetek X. Összoroszországi Kongresszusa létrehozta a föderalista alapokon nyugvó, köztársaságokat, autonóm köztársaságok és autonóm területeket magába foglaló Szovjet Szocialista Köztársaságot Szövetségét, a Szovjetuniót, amely területileg hasonló nagyságú volt, mint a világháború előtti cári Orosz Birodalom (KOVALENKO, D. A. ET. AL. 1977).

A világpolitika színpadán csak az 1930-as évektől jelenik meg. 1934-ben felvételt nyer a Népszövetségbe, 1936-tól pedig aktívan támogatja a spanyol-polgárháborúban a Köztársaságiakat (SALAMON K. 2006). A spanyol-polgárháborúba való beavatkozás volt az első jele annak, hogy nemzetközi szinten is képes az érdekeiért fellépni a Szovjetunió.

Annak ellenére, hogy a spanyol-polgárháborúban két különböző felet támogattak, 1939. augusztus 23-án megszületik a III. Birodalommal kötött Molotov-Ribbentrop paktum, amelynek titkos záradékában a Náci Németország és a Szovjetunió felosztják egymás között Lengyelországot, a balti államok kérdésében pedig a teljes szovjet befolyás érvényesül. 1941 volt a fordulat éve, amikor a hitleri Németország a Barbarossa-terv keretében megtámadta a Szovjetuniót. A német csapatok a Leningrád-Moszkva-Sztálingrád vonalig jutottak (KOVALENKO, D. A. ET. AL. 1977). Ekkor azonban a földrajzi dimenzió ismét közbeszólt. A hatalmas távolságok következtében az utánpótlási vonalak túl hosszúak voltak a hadsereg zavartalan ellátásához, az előrenyomulás következtében pedig folyamatosan szélesedett a frontvonal. A harmadik tényező pedig az *oroszlél* volt, amely már harmadszor segítette meg a térség államalakulatát (MARSHALL, T. 2016).

A II. világháborúban a szövetségesek felülkerekedése után több terv is született a III. Birodalom elfoglalására, felszámolására. A Szovjetunió és a *geopolitika* szempontjából a szövetségesek partraszállásának a terve a legérdekesebb. Churchill annak ellenére, hogy a Szovjetunió szövetségese volt, tartott is tőle. Javaslat szerint a brit-amerikai partraszállásnak a Balkán-félszigeten kellett volna megvalósulnia, hogy még a szovjetek előtt elérjék Berlint, de ebben a kérdésben Sztálin javaslata, a normandiai partraszállás valósult meg (SALAMON K. 2006). A Szovjetunió így Berlin és a teljes Kelet-Közép-, Közép-európai régió meghódítója lett, de az elfoglalt területek nem lettek a Szovjetunió szerves részei. Ennek oka, hogy ezek a vidékek a szovjet *actio radiuson* kívül helyezkedtek el (KALMÁR M. 2021). Orosz katonák ettől távolabbi területre a napóleoni háborúk lezárásakor kerültek, amikor harmincezer katona négy évig állomásozott Párizs környékén. A világháború lezárulta után a Szovjetunió része lett a három balti állam, Észtország, Lettország és Litvánia, valamint az egykori Königsberg és környéke Kalinyingrád néven, továbbá a történelmi Moldvai Fejedelemség nyugati része, az egykori Besszarábia (KOVALENKO, D. A. ET. AL. 1977).

A Japán ellen bevetett atombomba a II. világháború utáni geopolitikai versengés szimbólumává vált. Az első szovjet kísérleti atomrobbantásra 1949-ben került sor. 1949 a geopolitikai folyamatok alakulása szempontjából is fontos évszám a világtörténelemben. Az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei által létrejött Észak-atlanti Szerződés Szervezte a NATO, a Szovjetunió és az érdekszférájába tartozó államok létrehozzák a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát, a KGST-t, létrejön a Német Demokratikus Köztársaság Németország szovjetek által ellenőrzött részén, a szövetségesek oldalán pedig a Német Szövetségi Köztársaság. Szintén

ebben az évben kiáltják ki Kínában a Kínai Népköztársaságot, amely kezdetben a Szovjetunió erős szövetségese volt, továbbá 1949-ben robbantják fel az első szovjet atombombát (SALAMON K. 2006, BAKOS J. ET. AL. 2010, BONIFACE, P. 2020).

A hidegháborús geopolitika legfőbb jellemzője a bipoláris világrend, amelyben két szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió álltak egymással szemben. A legfőbb hatalmi szimbólum a nukleáris fegyver lett, amelyeknek birtoklása elengedhetetlen volt a nagyhatalmiság megtartásához.

9.3 Szovjet geopolitikai forrópontok a hidegháború alatt

A Szovjetunió katonai hatósugara a hidegháború kezdetén az eurázsiai térségre koncentrálódott, de a hidegháború későbbi éveiben kezdtek kialakulni a Föld különböző pontjain szovjetbarát rendszerek, melyek geopolitikai helyzetének megerősödését eredményezték (HORVÁTH J. ET. AL. 2013).

Európa kettészakadása fizikailag is megvalósult, miután szögesdróttal és aknákkal ellátott *vasfüggönyt* építettek a szocialista államok a nyugati határaik mentén. Az európai térszínen a legproblémásabb terület a *két Németország* határvidéke és Berlin helyzete volt. Közvetlenül érintkezett itt egymással a két katonai szervezet, a NATO és a keleti blokk országai által 1955-ben létrehozott Varsói Szerződés. Az 1950-es években a folyamatos volt az NDK-ból az NSZK-ba, illetve Kelet-Berlinből Nyugat-Berlinbe történő menekülés. A probléma megoldására Berlinben 1961-ben felépítik a berlini-falat, amely a hidegháború európai megosztottságának szimbólumává vált (BONIFACE, P. 2020).

A 21. századi geopolitikai folyamatok szempontjából fontos megemlíteni az 1954-es esztendőt, amikor Nyikita Szergejevics Hruscsov pártfőtitkár az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságnak „adta” a Krím-félszigetet Oroszország és Ukrajna egyesülésének 300. évfordulója alkalmából (FONT M., ET. AL. 2001). A krími helyzet majd csak a 21. század 2010-es éveiben kerül ismét középpontba, az Orosz Föderáció annexiója kapcsán (RUTLAND, P. 2016). Ugyanakkor Hruscsov idején enyhült a hidegháborús feszültség és a békés egymás mellett élés vált a Szovjetunió fő külpolitikai törekvésévé (HORVÁTH J. ET. AL. 2013). A Szovjetunió európai határvidékén a hidegháború hátralévő szakaszában sem alakultak ki fegyveres konfliktusok.

Kis-Ázsia szálla volt a szovjet vezetés szemében, ugyanis Törökország NATO tagállamként indítóállást biztosított az amerikai atomrakétáknak, amelyek kb. tíz perc alatt el tudták érni a Szovjetunió területét (BONIFACE, P. 2020).

Ázsiában a távol-keleti területeken zajlott a hidegháború egyik legjelentősebb konfliktusa, a koreai háború, 1950-1953-ig. A Szovjetunió támogatásával Kim Ir-Szen a Koreai-félsziget északi területein szovjet mintára épített ki diktatúrát, a déli területeken pedig az USA támogatásával alakult Amerika-barát kormány. A háború során a Kínai Népköztársaság a Szovjetunió oldalán támogatta az északi csapatokat. Ez volt az első olyan konfliktus, ahol elképzelhetőnek tartották, hogy valamelyik fél beveti az atombombát a győzelem érdekében és kitör az atomháború (SALAMON K. 2006). A távol-keleti geopolitikai helyzet befagyása következtében kialakult két Korea szintén a bipoláris világrend egyik forrópontjává vált. Békekötés a mai napig nem történt a két Korea között.

A hidegháború kezdetén a szovjet-kínai kapcsolatok jól működtek, összehangolt gazdasági-katonai politika volt jellemző. A jó kapcsolatok egyik oka volt, hogy a Szovjetunió nagy mértékben hozzájárult a Mao Ce-tung vezette Kínai Népköztársaság talpra állásához a polgárháború után (KOVALENKO D. A. ET. AL. 1977). Az 1960-as években azonban eltávolodott egymástól a két államszocialista rendszer. A maoista Kína számára nem volt elfogadható a szovjet gazdasági irányváltás. Az így bekövetkező szakítás eredménye geopolitikai szempontból az USA-nak és szövetségeseinek kedvezett. Kína területi követeléssel lépett fel, amelyek egy kisebb határincidenshez is vezetett, továbbá támogatta Japán területi követeléseit a Szovjetunióval szemben (FONT M., ET. AL. 2001). A szovjet-kínai szakítás eredményeként erősödni kezdtek a Szovjetunió és India kapcsolatai.

Az Indokínában zajló vietnami háború (1965-1973) a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság támogatását élvező Észak-Vietnam és az Amerikai Egyesült Államok által támogatott Dél-Vietnam között zajlott. A Szovjetunió és Kína szempontjából ez egy sokkal jelentősebb geopolitikai konfliktus, a délkelet-ázsiai befolyásért folyó küzdelem is volt. A koreai háborúval ellentétben ezúttal a kommunizmus térnyerése valósult meg, óriási áldozatok árán (BONIFACE, P. 2020).

Ezt követően Ázsia középső területein Afganisztán került a Szovjetunió kereszttüzébe. Az 1970-es évek izolációjából való kitörés volt Afganisztán 1979-es megszállása. További érvként említhető az ottani kommunisták támogatása, továbbá az a természetföldrajzi indíték, hogy az Indiai-óceán elérésével meleg tengeri kikötőre tegyen szert (MARSHALL, T. 2018). Ez a cél nem valósult meg és kilenc évvel később, 1989-ben a szovjet csapatok, lényegében egyetlen céljukat sem érven el kivonultak Afganisztánból.

Délnyugat-Ázsia is fontos helyszín a Szovjetunió geopolitikai helyzetének szempontjából. 1971-ben nyitott meg a szíriai Tartúsban, Latakia tartomány kikötővárosában az orosz haditengerészeti létesítmény, amely még napjainkban is a földközi-tengeri és a szíriai orosz jelenlét origója (SILAEV, N. – SUSHENTSOV, A. 2017).

Afrika először az 1950-es években kerül a Szovjetunió látókörébe. Az Egyiptomban hatalomra kerülő Nasszer az amerikai támogatások híján a Szovjetunióhoz fordul segítségért, aki lehetőséget lát a befolyásának kiterjesztését az afrikai kontinensre. 1956-ban, a szuezi-csatorna államosításának következtében kialakult konfliktus is a Szovjetuniónak kedvezett, mert elterelte a nemzetközi figyelmet a magyarországi beavatkozásról és a forradalom leveréséről. A magyar forradalom leverésével párhuzamosan ezúttal is fennállt a veszélye az atomháború kitörésének, hiszen a Szovjetunió bejelenti, hogy bármilyen fegyver használatára készen áll, ha a francia és angol csapatok beavatkoznak Egyiptomban. Ezen konfliktus eredményeként Európában új atomhatalom született, Franciaország. Továbbá a harmadik világ nemzetközi színre lépése is kezdetét vette (BONIFACE, P. 2020).

A Szovjetunió próbálkozott az afrikai államokkal való kapcsolatfelvétellel és így erősíteni a térségben a geopolitikai befolyását. Azonban csak néhány, a legszegényebb országok közé tartozó állammal sikerült kapcsolatokat kiépítenie, mint pl. Etiópia, Angola, Mozambik (SALAMON K. 2006). Ezek az országok alacsony katonai és gazdasági potenciáljuk következtében nem jelentettek biztos szövetségest a Szovjetunió számára, így Afrikában továbbra nem tudott hatékonyan érvényesülni a szovjet külpolitika.

A hidegháború egyik leg-forrópontja az Amerikai Egyesült Államok partjaitól néhány száz kilométerre, Kubában alakult ki. A kubai forradalom eredményeként hatalomra jutó Fidel Castro vezette kormány jó kapcsolatokat ápolt a Szovjetunióval. Olyannyira, hogy bázisként szolgált a szovjet nukleáris ballisztikus rakéták számára. Az amerikai kormányzat blokádja következtében szovjet részről ismét az atomháborúval való fenyegetés jelentkezik a diplomáciában. A feleknek sikerül megegyezniük úgy, hogy annak geopolitikai szempontból a Szovjetunió lett a nyertese. A szovjet rakétakivonással megegyezően az amerikaiak is kivonják rakétaikat Törökországból, Franciaországból és az Egyesült Királyságból (BONIFACE, P. 2020).

A hidegháborús atomveszély az 1972-es SALT-I és az 1979-es SLAT-II egyezmények valamelyest csökkentették, de nem szüntették meg, ugyanis az 1980-as évek elején újraindult a rakétatelepítések Európában. A nyugati rakétatelepítésekre válaszul a Szovjetunió atomrakétákat küldött az NDK-ba és Csehszlovákiába (FONT M., ET. AL. 2001).

A kísérleti atomrobbantások a bizonyítékai, hogy mindkét oldal komolyan készült egy esetleges nukleáris armageddonra. *„Paradox módon a nukleáris fegyverek megszerzésének indokai között ott találjuk a leggyakoribb okát annak is, hogy miért nem használták fel ezeket: az államok azért rettentek vissza a nukleáris fegyverek bevetésétől, mert ott lebegett a fejük felett a nukleáris megtorlás réme”* (BAYLIS, J. ET AL. 2017, P. 644). Ez jellemző napjaink geopolitikai helyzetére is.

9.4 Az 1990-es évek, Oroszország zűrzavaros évtizede

A szovjet államszocialista rendszer az 1980-as évek végére, a Gorbacsov által bevezetett reformok ellenére szétesőben volt. A gazdasági és politikai újítások nem hozták meg a kívánt eredményt, a tagköztársaságokban pedig megerősödtek a függetlenségi törekvések. Az 1991. március 17-i népszavazás ugyan a föderáció egysége mellett döntött, de a rendszer összeomlása már visszafordíthatatlan volt és 1991. december 18-án a Szovjetunió felbomlott (FONT M., ET. AL. 2001).

A Szovjetunió szétesése alátámasztja Philip Longworth történész azon megállapítását, miszerint az orosz történelemre jellemző a terjeszkedő időszakok, majd az ezt követő összeomlások (LONGWORTH, P. ALAPJÁN KAPLAN, R. D. 2019).

A Szovjetunió felbomlásával megszülető Oroszország területe nagyjából megegyezett azzal a területtel, amellyel Nagy Katalin cárné uralkodásának végén az Orosz Birodalom rendelkezett. Békeidőben azonban még soha nem volt ilyen sebezhető (MARSHALL, T. 2016). A teljes posztszovjet térséget átható társadalmi, politikai és gazdasági zűrzavar a hadsereg köreiben is jelentkezett. Fennállt a veszélye annak, hogy a nukleáris fegyverek kicsúsznak a hadsereg irányítása alól és ez mind biztonságpolitikai, mind geopolitikai szempontból korábban soha nem látott biztonsági kockázatot eredményezett volna (BAYLIS, J. ET AL. 2017). Az egykori szovjet nukleáris arzenál egy részét, amely korábban a geopolitikai helyzet biztosítását szolgálta, az egykori Szovjetunió több utódállama, Ukrajna, Kazahsztán és Belarusz is megörökölte, de lemondtak róluk Oroszország javára (BAYLIS, J. ET AL. 2017).

Az 1990-es évek Európájának másik fontos eseménye a Balkán-félsziget geopolitikai helyzetének változása. Jugoszlávia szétesésének folyamata során a Jelcin vezette Oroszország a szerb vezetést támogatta diplomáciai úton. A gyakorlatban azonban nem történek lépések, hiszen az 1990-es évek Oroszországának legfontosabb feladata az európai nagyhatalmak soraiba való bekerülés volt (SAMOKHVALOV, V. 2019) és ez nem tette lehetővé a „*kényszerített alkalmazó intervenció*” (EGEDY G. 2017, p. 156) véghezvitelét.

A nukleáris fegyverek szempontjából is fontos időszak az 1990-es évek. 1991-ben az USA és Oroszország között megkötötték a START I, amelynek célja a robbanófejek és a hordozóeszközök csökkentése, majd 1993-ban ennek a továbbfejlesztését és kiegészítését, a START II-t (BAYLIS, J. ET AL. 2017). Ezen intézkedések eredményeként a hidegháború kezdete óta az 1990-es években volt a legkisebb esély arra, hogy az atomhatalmak között nukleáris háború robbanjon ki, de a veszélye egyáltalán nem szűnt meg.

A Szovjetunió szétesése után átalakult a fekete-tengeri geopolitikai erőter is. Az 1954-ben az Ukrán SZSZK-hoz csatolt Krím-félsziget, a független ukrán állam része maradt, mint Krími

Autonóm Köztársaság. A félsziget etnikai szempontból továbbra is orosz többségű volt, így részükről erősödött a függetlenségi vágy, majd az Orosz Föderációhoz való csatlakozás (YESILOTO. 2014). Azonban egészen a 2010-es évekig nem történt érdemi változás a félsziget politikai hovatartozását illetően.

Oroszország geopolitikai helyezkedését a világpolitikában tovább nehezítette a belpolitikai fejtelenség. A csecsen háborúk – első 1994-1996, második 1999-2009 (DR. ISASZEGI J. 2013) –, majd az ennek következtében országszerte elkövetett csecsen terrortámadások és az a tény, hogy az ország lakosságának közel a fele kevesebbet keresett, mint napi egy dollár (SZ. BÍRÓ Z. 2019). A belpolitikai helyzet stabilizálása elengedhetetlen volt ahhoz, hogy az Orosz Föderáció nemzetközi szinten is stabil államalakulatként tudjon megjelenni és aktívan részt tudjon venni a világpolitikai folyamatok diplomáciai, esetleg katonai úton történő rendezésében.

1999. december 31-én a megromlott egészségi állapotú Jelcin lemondott elnöki posztjáról és a következő választásokig ideiglenesen, a jelenleg is hatalmon lévő orosz elnök, Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin került ügyvivő elnökként az ország élére. A 2000-es megválasztása óta – a medvegyevi ciklus kivételével – tölti be az orosz elnöki pozíciót (SZ. BÍRÓ Z. 2019).

9.5 A geopolitika felértékelődése és a neoeurázsianizmus megjelenése a posztszovjet Oroszországban

1991-ben a Szovjetunió felbomlása és a kommunista ideológia háttérbe szorulása lehetővé tette az orosz geopolitikai újbóli művelését, az eurázsianizmus rehabilitációját, amelyet Alexander Dugin orosz szélsőjobb oldali teoretikus, filozófus végzett el. Dugin a klasszikus eurázsianista tételeket átdolgozta úgy, hogy azok illeszkedjenek a rendszerváltások után megváltozott geopolitikai keretbe ezért az általa képviselt irányzatot *neoeurázsianizmusnak* nevezzük (SZILÁGYI I. 2019).

Dugin a *geopolitika* tudományát elitista diszciplínának tartja, mivel szerinte csak az elitek képesek annak lényegét, az általa alkalmazott absztrakciókat kezelni (INGRAM, A. 2001). Ugyanakkor azt nem említi, hogy ezek az elitisták miként választódnak ki egy adott társadalomból, hogy egy adott személy attribútumai mellett milyen külső behatások – adott politikai párthoz tartozás, vagyoni helyzet – szükségesek ahhoz, hogy valaki elitista körökbe kerülhessen.

Dugin történelemfelfogása arra a geopolitikai törvényre épül, amely a civilizációk szüntelen hadakozását jelenti. A mackinderi elméletrendszerből merítve a Szovjetuniót eleve vesztes országnak jelölte meg a hidegháborúban, amiért nem rendelkezett déli tengeri kikötőkkel

(INGRAM, A. 2001, ERSEN, E. 2004). A tengeri hatalom (Amerikai Egyesült Államok) legyőzte a kontinentális hatalmat (Szovjetuniót). Ez a kijelentés ugyanakkor szoros korrelációt mutat Mahan nézeteivel, aki a tengeri komponens fontosságát hangsúlyozta egy ország stratégiai helyezkedésekor (SZILÁGYI I. 2018). Míg a klasszikus eurázsianizmus követői azon a véleményen voltak, hogy Oroszországnak kontinentális hatalommá kell válnia, addig Dugin ezzel ellentétben szorgalmazta meleg tengeri kikötők birtokba vételét, mondván ez segíthet Oroszországnak kitörni az „*anakonda gyűrűjéből*”, a *Rimlandból* (SZILÁGYI I. 2019).

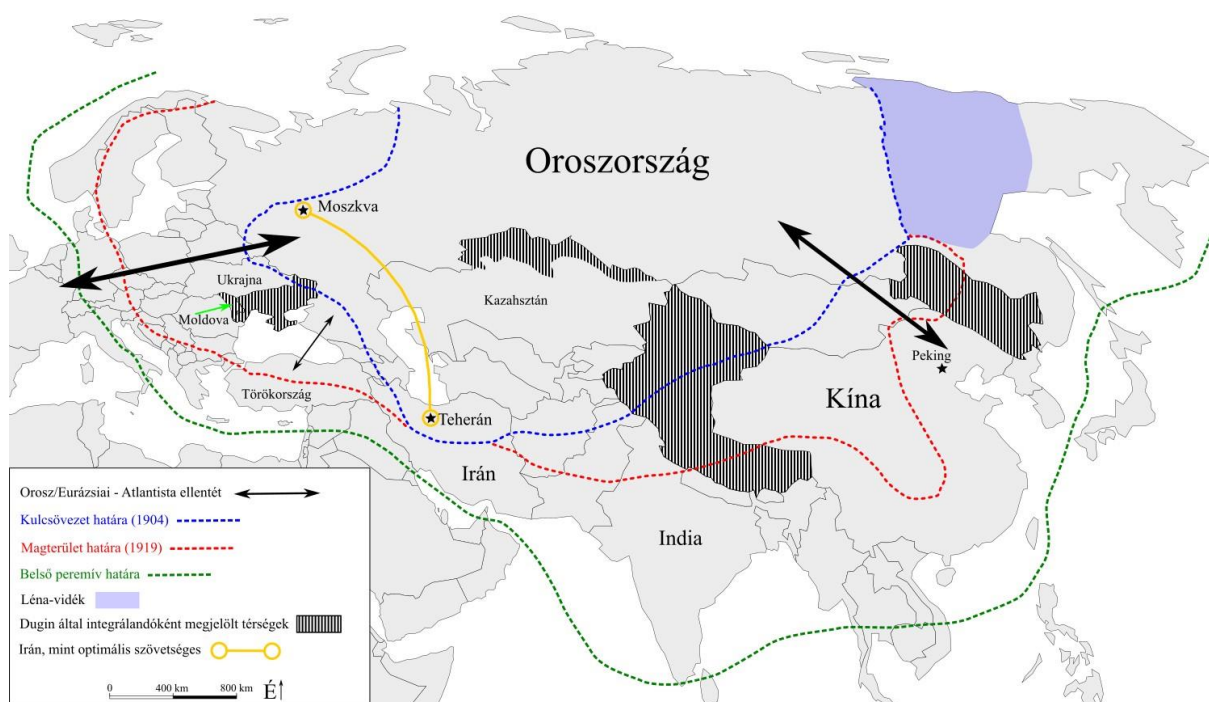
Andrej Pavlovics Cygankov orosz származású szerző, akadémikus a neoeurázsianistákat két csoportra osztja. Vannak az *expanziósok* és a *modernizálók*. Az *expanziósok* csoportjába tartozik Dugin is, akik továbbra is a világ többpólusúságában hisznek. Velük szemben vannak a *modernizálók*, akik véleménye szerint közelebb állnak a nemzetközi kapcsolatok realista felfogásához. Ebbe a csoportba sorolja Alekszandr Andrejevics Prohanov orosz író és Shamil Zagitovics Szultanov politikust (ERSEN, E. 2004), volt Állami Duma képviselőt (DUMA.GOV.RU/DUMA/DEPUTIES/4/). A *modernizálók* szerint a hidegháború vége nem csak a Szovjetunió, hanem az Egyesült Államok hanyatlását is előidézi, ugyanis utóbbi nem lesz képes sokáig fennmaradni egy nagy ellenség megléte nélkül (ERSEN, E. 2004).

A posztszovjet Oroszországot a rendszerváltás utáni években egy gyenge középhatalomnak tartja Dugin, amely állapotot Oroszország nem engedhet meg magának. Ezért Oroszországnak eurázsiai birodalommmá kell válni, mert csak „*egy nagy tér birtoklása tudja garantálni a geopolitikai biztonságot*” (INGRAM, A. 2001 p. 1041). Ezt a *nagy teret* pedig a *Magterület/Heartland* vidéke jelenti (INGRAM, A. 2001, SZILÁGYI I. 2018, SZILÁGYI I. 2019). A végső cél pedig a birodalmi állapot elérése és a fenyegetést jelentő atlantista erők kiszorítása Euráziából és az Amerikai Egyesült Államokkal szemben egy ellenpólus létrehozása a világpolitika színpadán (INGRAM, A. 2001).

Ennek a birodalmi állapotnak az eléréséhez Dugin részletes terveket is közölt. Megjelölt olyan térségeket, amelyeket Oroszországnak annektálnia kell a stabil geopolitikai helyzet fenntartása érdekében (10. ábra). Ezek pedig a következők: 1. Moldova. 2. Ukrajna: jelenléte veszélyt jelent Euráziára nézve és Dugin szerint előbb-utóbb Ukrajna ketté fog szakadni vélhetően egy nyugat-keleti tengely mentén és az így kialakuló keleti területek Oroszországhoz kerülnek majd (INGRAM, A. 2001). 3. Kazahsztán északi, oroszok lakta területei (BOTTLIK Zs. 2018) szintén Oroszországhoz kerülnek majd. 4. Kínával kapcsolatban Dugin bizonytalanságát fejezi ki, mivel az atlantista folyamatok aktív résztvevőjének tartja, ezért veszélyesnek érzi egy Eurázsiai szövetség létrehozásában. Hszincsiang, Tibet és Mandzsúria területeit szerinte le kell szakítani Kínáról és Oroszországba kell integrálni. (INGRAM, A. 2001). Ugyanezen kritikával illeti Törökországot is, bár konkrét területi igényeket nem támaszt Törökország felé.

Az optimális szövetséges partnernek Iránt tartja (ERSEN, E. 2004) a következő paraméterek miatt: nagy területű ország, 1.648.000 km² ezzel pedig a 17. legnagyobb területű országa (HORVÁTH J. ET. AL. 2016), szoros kapcsolatokat ápol Közép-Ázsiával és az arab világgal, valamint Amerika-ellenessége is fontos volt. A nagy terület már önmagában fontos regionális hatalommá teszi Iránt, amely bizonyos mértékű geopolitikai jelentőséggel bír, bár jóval kisebbel, mint egy nagyhatalom esetében. A terület mellett az elhelyezkedése is stratégiai előnyt biztosít Oroszország számára, ugyanis közvetlen kijutást tesz lehetővé az Arab-tengerre, amely a globális folyamatok szerves részét képezi, így azokat Oroszország is befolyásolni tudja Irán közreműködésével. A Közép-Ázsiával való jó kapcsolatok szintén fontosak a térséggel való konstruktív viszony fenntartása érdekében. Az Amerika-ellenség pedig egy olyan közös nevező, amelynek kialakulásában történelmi tapasztalatok játszanak szerepet mindkét ország esetében (INGRAM, A. 2001).

Dugin nézetei sok esetben megjelennek a jelenlegi orosz elnök, Vlagyimir Putyin nyilatkozataiban, interjúiban. A rendszerváltás utáni Oroszországot az Egyesült Államok és szövetségesei ideális partnerországnak tartották és gyümölcsöző kapcsolatokat jósoltak. Ezt Putyin elnöki székbe kerülése után is fenntartották, azonban a 2000-es évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy tévedtek. A kapcsolatok elhidegüléséért mindkét fél a másikat hibáztatja. Geopolitikai szempontból több értelmezés is született, hogy Oroszország miért változtatott politikáján, amelyet a nyugati országok ellenséges lépésként érzektek. Az egyik meghatározás szerint a Dugin által képviselt eurázsianista nézetek egy olyan univerzalista doktrínának az elemei, amelyek a nyugati országok hegemoniáját akarják megtörni (MAKARYCHEV, A. – YATSYK, A. – 2017). Egy másik definiálás szerint *„A probléma abban áll, hogy az orosz geopolitikát csak az orosz társadalom jellegzetességeinek mély megértése, a jelennek és a múltnak az együttes tanulmányozása alapján lehet vizsgálni”* (DUGIN, A. 2015 ALAPJÁN SZILÁGYI I. 2019 P. 33). Itt viszont érdemes visszautalni a 8.1-es fejezetben említett szlavofilek azon kijelentésére, amely szerint a nyugati kapitalista országok úgy ítélik Oroszországról, hogy nem is ismerik az ott élő embereket, az orosz területet és az egész térség komplex működését.

10. ábra: Geopolitikai világtérkép Mackinder és az eurázsianisták elméleteivel

10. A Putyinizmus, avagy a 21. századi Oroszország geopolitikája

10.1. Oroszország helyezkedése a világpolitikában Putyin első két elnöki ciklusa idején

A Jelcintől átvett Oroszország nagy feladatok elé állította az új orosz elnököt. Putyin első két elnöki ciklusa idején látványos gazdasági fejlődés indult el Oroszországban, amely már lehetővé tette, hogy nemzetközi szinten is fontos elemként kezeljék Oroszországot.

Az 1990-es évek barátságos amerikai-orosz viszony végének orosz részről George W. Bush 2001-es hatalomra kerülését (WHITEHOUSE.GOV/ABOUT-THE-WHITE-HOUSE/PRESIDENTS/) tekintik. Ezt követően ugyanis több orosz diplomatát kémkedés vádjával száműzték az USA-ból, valamint élesen bírálták Oroszországot a csecsenföldi emberi jogsértések miatt (ERSEN, E. 2004). Az amerikai kapcsolatok elhidegülése miatt Oroszország új partnerek után tekintett. Az egyik ilyen Kína lett, akivel 2001. júliusában megkötötték a „jó szomszédságról, barátságról és együttműködésről szóló szerződés” (ERSEN, E. 2004 p. 149). Kína mellett Oroszország több olyan állammal is elkezdett jó kapcsolatokat kiépíteni, akiket az Egyesült Államokban a „rogue states” (tükrörfordításban gazember államok) jelzővel illetnek (Ersen, E. 2004), ugyanakkor a hazai szakirodalomban a „lator állam” elnevezés a használatos (BOLGÁR J. – SZTRENÁK GY. 2004 p. 61). A lator államok csoportjába tartozik Irán (mint már említett optimális szövetséges), Irak, Líbia, Kuba, Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (Ersen, E. 2004).

Az orosz belpolitikai helyzet stabilizálásában szerepet játszott a 2001. szeptember 11-i new yorki terrortámadás a világkereskedelmi központ ikertornyai ellen, ugyanis az azt követő globális terrellen küzdelem zászlaja alatt folytatta Oroszország a harcot a csecsen szakadérok ellen. Bár a villongások 2009 után is tartottak és országszerte több terrortámadást is elkövettek csecsen terroristák – pl. 2010. március 29-én, amikor két öngyilkos merénylő a moszkvai metróban robbantotta fel magát – az orosz kormány befejezettnek látta a háborút. Csecsenföld élén azóta is az oroszbarát Ramzan Kadirov áll. (DR. ISASZEGI J. 2013).

A new yorki ikertornyok elleni támadások Oroszországban bizonyos csoportoknál más-más jelentéssel bír és ennek megfelelően eltérő reakciók is születtek (ERSEN, E. 2004), ugyanakkor kedvezően hatottak a világpolitikára, közelebb hozták egymáshoz Moszkvát és Washingtonot. Az egyik csoport, köztük Putyin is kiállt az USA mellett és ezáltal Oroszország felértékelődött a nyugat-európai országok szemében, mert így saját stabilitását veszélyeztető (fegyveres) szeparatista törekvésekre is rásüthette, hogy terrorizmus (SZ. BÍRÓ Z. 2019). A csecsen szeparatizmus kapcsán még Oszama bin Ladent is megvádolták, hogy támogatja a csecsenek függetlenedési törekvéseit (ERSEN, E. 2004). A diplomáciai kapcsolatok olyan kedvezőek voltak, hogy orosz politikusok részéről felvetődött Oroszország Európai Unió csatlakozása is (SZ. BÍRÓ Z. 2019), ám kormányzati szinten nem születtek intézkedések. A kiváló viszonyt jelzi, hogy 2002-ben Putyin még Oroszország NATO tagságát is felvetette, de a gyakorlatban e kérdés kapcsán sem történt semmilyen intézkedés (SAMOKHVALOV, V. 2019). A másik csoport, Dugin és az eurázsianisták szerint az Amerikai Egyesült Államok arra használta fel a '90-es éveket, hogy finanszírozza a nemzetközi terrorizmust és a terrortámadások csupán ürügyül szolgáltak a „terrorizmus elleni háborúra”, amely valójában az *antiglobalista* erők elleni küzdelem, melynek célja az egypólusú világrend fenntartása (ERSEN, E. 2004).

A neoeurázsianizmus képviselőit meglepte Putyin hozzáállása az ikertornyok lerombolása után indított afganisztáni háborúhoz. Véleményük szerint az eurázsiai eszmék elárulását jelenti Putyinnak az a cselekedete, amikor engedélyezte amerikai katonai támaszpontok létrehozását Üzbegisztánban, Tádzsikisztánban és Kirgizisztánban (ERSEN, E. 2004). Minden bizonnyal ez egy gesztus volt az orosz elnök részéről, hogy kedvezzen az amerikai vezetésnek és valamelyest csökkentse a geopolitikai szakadékot Moszkva és Washington között.

A nyugati országok és Oroszország zavartalan kapcsolatai nem tartottak sokáig. A nézeteltérések már a 2003-as esztendőben jelentkeztek, amikor az USA megszállta Irakot, amely a nemzetközi jog megsértésével járt (BAYLIS, J. ET AL. 2017). Annak ellenére, hogy Oroszország ellenezte az amerikai intervenciót, mégis annak legnagyobb nyertese lett, hiszen az olaj árának emelkedésével 2004 és 2008 között, Putyin második ciklusa idején az orosz jegybank tartalékai a nyolcszorosára növekedtek (SZ. BÍRÓ Z. 2019), amely az Orosz Föderáció gazdasági helyzetét nagymértékben erősítette. Irak megszállása kapcsán Jevgenyij Makszimovics Primakov volt orosz

külgyminiszter és miniszterelnök, Irakot az első országnak nevezte, amely áldozatul esett az amerikai unilaterális politikának (ERSEN, E. 2004).

Szintén a kapcsolatok romlásának kezdetét jelzi a posztszovjet térgében lejátszódó „színes” *forradalmak*. A két fél között a 2004-es ukrajnai narancsos forradalom kapcsán már jelentkezett Oroszország azon félelme, hogy a *Nyugat* be akarja keríteni (RUTLAND, P. 2016). A földrajzi közelség az, ami – orosz szemszögből nézve – nem engedhette meg, hogy a posztszovjet térségben elhelyezkedő USA szövetséges államok EU, illetve NATO tagok lehessenek (MARSHALL, T. 2018). Az orosz vezetés szerint a *Nyugat* azon célja, hogy demokratizálja az ex-szocialista országokat, valójában egy olyan puffervónának a kialakítása, amely megakadályozza a térség feletti orosz befolyás erősödést (SZ. BÍRÓ Z. 2019).

A 2000-es években a Balkán-félszigeten is Oroszország számára kedvezőtlen geopolitikai változások kezdődtek. Montenegró 2006-ban elindította a NATO csatlakozási tárgyalásokat és ezt szintén nehezményezte Oroszország (SAMOKHVALOV, V. 2019), ezért a *manipulatív intervenció* eszközhöz nyúlt, (EGEDY G. 2017, p. 151). A katonai hírszerzés puccsot készített elő Montenegróban, hogy egy oroszbarát vezetést hatalomra juttatva megakadályozza az ország felvételét a NATO-ba. Ez a próbálkozás azonban sikertelen volt (SAMOKHVALOV, V. 2019) és továbbra is csupán Szerbia a balkáni orosz befolyás eszköze.

Az USA és Oroszország közötti fokozatosan romló viszony egyik legfontosabb jele volt a 2007-es müncheni biztonságpolitikai konferencián elhangzott beszéd, amelyben Putyin először nevezte meg nyilvánosan az USA-t Oroszország legfőbb ellenfelének, továbbá felelőssé tette, hogy katonai konfliktusokat provokál, majd függőben hagyja ezeket a konfliktusokat, ezáltal veszélyezteti a nemzetközi rendszert (ROBERTS, K. 2017).

A 2000-es évek végére az orosz-grúz háború eredményeként végképp megromlott az orosz-amerikai viszony. Medvegyev elnöksége idején a nyugatbarát grúz kormány támadást indult a függetlenségéért küzdő Dél-Oszétia ellen, amely Grúziának egy szakadár területe. A támadásra válaszul az orosz csapatok benyomultak Dél-Oszétiába, majd az elfoglalása után tovább haladtak a grúz főváros, Tbiliszi felé. Medvegyev azonban leállította a hadműveletet, majd az orosz csapatok visszahúzódtak Dél-Oszétiába (SZ. BÍRÓ Z. 2019). Dél-Oszétia biztosítása érdekében a háború után szögesdrótkerítést épített a szakadár terület és Grúzia határára (KHANNA, P. 2016). Ez a háború valójában egy üzenet is volt a NATO felé, hogy ne terjeszkedjen Oroszország határaihoz közel, mivel az fenyegeti a föderáció biztonságát (YESILO, O. 2014; MARSHALL, T. 2018).

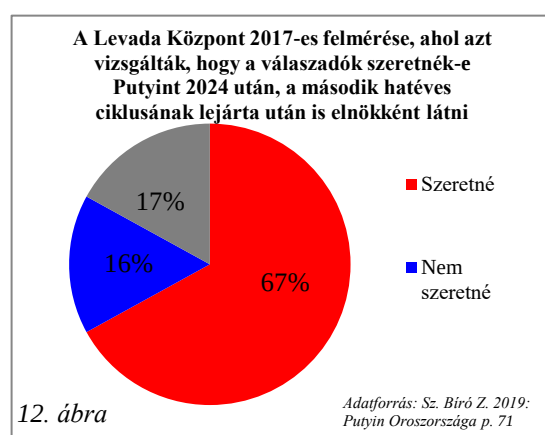
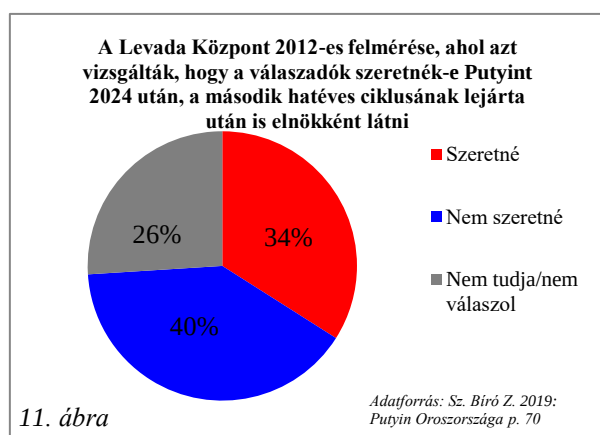
Grúzia is része az ún. *közel külföldnek* nevezett orosz érdekszférának. Azon országok jelentik ezt a területet, amelyek a földrajzi közelség következtében közös történelmi múlttal, valamint szoros gazdasági és politikai szálakkal kapcsolódnak Oroszországhoz (BERNEK Á. ET. AL. 2022).

10.2. Orosz geopolitikai szemléletváltozás Putyin harmadik elnöki ciklusától kezdődően

2012-ben ismét Vlagyimir Putyin került az elnöki pozícióba, azonban az orosz gazdaság még nem heverte ki a 2008-ban kezdődött gazdasági válságot és ez Putyin népszerűségének a csökkenéséhez vezetett. Putyin esetleges újraválasztásával kapcsolatban végzett felmérést a Levada Központ 2012-ben, ahol a megkérdezettek többsége nem szeretne volna 2024 után is elnökként látni Putyint (11. ábra). Időközben alkotmánymódosítással hat évre emelték egy elnöki ciklus időtartamát (SZ. BÍRÓ Z. 2019).

Ezt a közvélemény kutatást azért fontos megemlíteni, mert ezt még a Krím-félsziget elfoglalása és kelet-ukrajnai háború kirobbanása előtt végezték. A 2014-es évben Ukrajna társulási szerződést írt volna alá az EU-val, de orosz nyomásra ezt elhalasztották. Ennek következtében polgárháborús helyzet alakult ki Kijevben, majd január végén új ukrán kormányt választottak. Egy hónappal később, 2014. február 26-án orosz katonák jelentek meg a Krím-félszigeten és a demokratikus választásokat megkerülve helyére tették az új krími vezetést, amely Moszkva segítségét kérte (SZ. BÍRÓ Z. 2019). Oroszország erre és a krími oroszok védelmére hivatkozva annektálta a Krím-félszigetet, amely sértette a nemzetközi jogot (BAYLIS, J. ET AL. 2017). Szintén 2014-ben, áprilisban elkezdődtek a harcok Ukrajna keleti területein, a Luhanszki és a Donyecki területeken, melyeknek egy része *Donyecki Népköztársaság* és *Luhanszki Népköztársaság* néven függetlenedni kívánt Ukrajnától (YESILOTT O. 2014). Az Ukrajnát ért orosz beavatkozások hatására az EU és az USA *korlátozott* szankciókat vetettek ki Oroszországra, többek között a high-tech technológia oroszországi exportjára (KHANNA, P. 2016).

2017-ben a Levada Központ ismét felmérést végzett a lakosság körében, melynek a kérdése ugyanaz volt, hogy szeretnék-e Putyint 2024 után is elnökként látni (12. ábra).

A Krím elfoglalása, amellet, hogy figyelmeztetés a NATO felé, hogy Oroszország akár fegyveres úton is érvényesíti érdekeit, fontos geopolitikai lépés is volt. Az annektálással Oroszországhoz került Szevasztopol, így sikerült meleg tengeri kikötőt szereznie. A Levada

Központ felmérése pedig azt mutatja, hogy a megkérdezettek majdnem a duplája szeretné a második hatéves ciklusa után is elnökként látni (12. ábra), vagyis az ország területi növekedése Putyin népszerűségének a növekedését is eredményezte (Sz. Bíró Z. 2023).

Az EU által hozott *korlátozott* szankciók oka a nagymértékű függés Oroszországtól, különös tekintettel a kőolajra és a földgázra, amely Oroszország leghatékonyabb fegyvere. Az Európában felhasznált olaj és gáz 25%-a érkezett Oroszországból 2018-ban. Már a 2014-es szankciók után elkezdtek egyes országok terveket kidolgozni az orosz energiahordozókról való leválásról és ezt Oroszország is érzékelte és ennek eredményeként kezdték építeni a Kínába tartó földgáz vezeték építését (MARSHALL, T. 2018).

Ilyen nagy mennyiségű energiahordozó birtoklása következtében Oroszország előnyös energiageopolitikai helyzetben van. Az energiageopolitika azt jelenti, hogy *„egy ország az energia feletti ellenőrzését geopolitikai előnyökké alakítja; így egy ország energiasztratégiáját nagymértékben befolyásolja a geopolitikai környezete...”* (JANG, L. 2015 ALAPJÁN MA, Z. ET. AL. 2019 P. 393).

Annak ellenére, hogy Oroszország a világ legnagyobb földgázkészletével és negyedik legnagyobb olajkészletével rendelkezik (KAPLAN, R. D. 2019), élénk érdeklődést mutat az északi-sarkai területek iránt, ahol az Amerikai Egyesült Államok Földtani Intézetének 2008-as becslései szerint ~50 trillió m³ földgáz és 11 milliárd m³ kőolaj, továbbá arany, nikkel, cink és vas található (MARSHALL, T. 2018). Oroszország többször is utalt rá, hogy az Északi-sarkvidék orosz érdekszféra. Ennek demonstrálására 2014-ben itt tartotta a Szovjetunió felbomlása óta a legnagyobb hadgyakorlatát (KHANNA, P. 2016), amelyen közel 155 ezer orosz katona vett részt, több ezer harckocsival, vadászgéppel és hadihajóval (MARSHALL, T. 2018). Az orosz területi igények igazolására megdöbbentő érvelések is születtek. Hivatkoztak arra, hogy a Lomonoszov-hátság Szibéria kontinentális talapzata (HUBAI J. 2010), így kizárólag Oroszország tulajdona és ebből kifolyólag a Jeges-tengert is át kellene nevezni *Orosz-óceánra*. Mindezek mellett a terület orosz érdekszférához tartozását hivatott jelképezni az a titánból készült orosz zászló, amelyet 2007-ben helyeztek el az Északi-sarkponton, mintegy 4260 méter mélyen a tengerfenéken (MARSHALL, T. 2018).

A 2010-es évek második felétől egy új szereplő jelent meg az északi-sarkvidéki geopolitikai játszmában, ez pedig Kína. 2015-ben volt az első közös orosz-kínai hadgyakorlat az Északi-sarkon (KHANNA, P. 2016), továbbá elkezdte felújítani a szovjet időkben épült támaszpontokat, repülőterek, amiket aztán a *Sarkvidéki hadsereg* fog majd használni (MARSHALL, T. 2018).

A sarkvidéki területek nyersanyagainak és ásványkincseinek kiaknázásáig az Orosz Föderáció a szibériai készleteire tud támaszkodni. Két térségről érdemes beszélni. Az első a Tatár Köztársaság (Tatárföld), amely olajkészlettel rendelkezik, ezáltal jelentős gazdasági önállósággal

is bír. A másik pedig a Szaha Köztársaság (Jakutföld, *Léna-vidék* (SZILÁGYI I. 2018)), amely területileg akkora, mint India – több mint 3 millió km² –, ugyanis itt található a világ összes gyémántjának egy negyede, továbbá rengeteg olaj, arany, szén, ezüst és ón (KHANNA, P. 2016).

A 2010-es években a Közel-Kelet is fontos térség lett Oroszország szempontjából. 2015 júliusában a szír elnök, Bassár al-Aszad Vlagyimir Putyin segítségét kérte az *Iszlám Állam* (ISIS) elleni harcban. Oroszország tankokat, harci repülőgépeket és tüzérségi osztagokat küldött, melyek segítségével a szíriai hadsereg jókora területet vissza tudott szerezni az ISIS-től (GELVIN, J. L. 2019). Szíria azóta is Oroszország egyik legszorosabb szövetségesének számít, hiszen az Aszad-rezsim túlélése az Oroszország által nyújtott gazdasági támogatáson múlik (DEKEL, U. – VALENSI, C. 2019).

A közel-keleti orosz jelenlét mélypontja 2015. november 24-én kezdődött, amikor egy török F-16-os vadászgép lelőtt egy Szuhoj Szu-24M típusú orosz vadászgépet, ami állításuk szerint megsértette a török légteret (PÉNZVÁLTÓ N. 2022). A gép lelövése súlyos következményekkel járt Törökország részére, ugyanis szankciókat vetett ki Oroszország: zöldség és gyümölcsimport, turisták vízummentes beutazásának eltörlése és egyéb turizmust érintő korlátozások. A szankciókon túl Sz-300-as és Sz-400-as légvédelmi ütegeket telepített a szíriai Latakia városába (HALE, W. 2019; PÉNZVÁLTÓ N. 2022).

Törökország és Oroszország kapcsolata geopolitikai szempontból nagyon különleges. A Törökország által – pénzzel és fegyverekkel egyaránt – támogatott síita muszlim Azerbajdzsán orosz érdekszférába esik és Örményországgal áll jelenleg is fegyveres konfliktusban Hegyi-Karabah hovatartozása kapcsán. Örményország viszont Oroszország támogatását élvezi, területén orosz katonai bázis található. A két ország érdekszférája tehát fedi egymást, de a geopolitikai súrlódás ellenére nem alakult fegyveres konfliktus a két ország között (PÉNZVÁLTÓ N. 2022). A jövőbe tekintve nem is valószínű egy háború Törökország és Oroszország között, ugyanis a Hegyi-Karabah Köztársaság 2024. január 1-jével bejelentette megszűnését, így egy több évtizedes konfliktus oldódhat meg a Kaukázusban (VILÁGGAZDASÁG, 2023). Azerbajdzsán két napos villámháborúban elfoglalta Hegyi-Karabahot, Örményország részéről pedig politikai szakítás történt Oroszország felé. Az örmény vezetés szerint Oroszország ismét cserben hagyta, amikor az orosz békefenntartó erők nem léptek fel Hegyi-Karabahban a benyomuló azeri csapatok ellen. Erre válaszul Örményország látványosan nyitni kezdett a nyugati országok felé, továbbá bejelentette, hogy befagyasztja tagságát a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetében (VILÁGGAZDASÁG, 2024).

A 2014-ben Kelet-Ukrajnában elkezdődött háborúnak valójában nem lett soha vége. A konfliktus befagyott állapotba került egészen 2022-ig. Orosz állítás szerint a 2014 és 2022 között eltelt nyolc évben az ukrán támadásokban, mintegy tizenháromezer ember halt meg a *Donyecki* és

a Luhanszki Népköztársaságok területén. A halálesetek számát az ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága is elismeri, azonban nem kizárólag az ukrán fél támadásai következtében, hiszen etnikai szempontból megvizsgálva a kérdést azt láthatjuk, hogy a halottak csaknem fele ukrán származású volt (Sz. BÍRÓ Z. 2023). A nyolc évig tartó villongások miatt nem tekinthető új háborúnak a 2022. február 24-én indított orosz támadás Ukrajna ellen, hanem a 2014-óta befagyott konfliktus eszkalálódásaként értelmezhető (ROMSICS I. ET. AL. 2023).

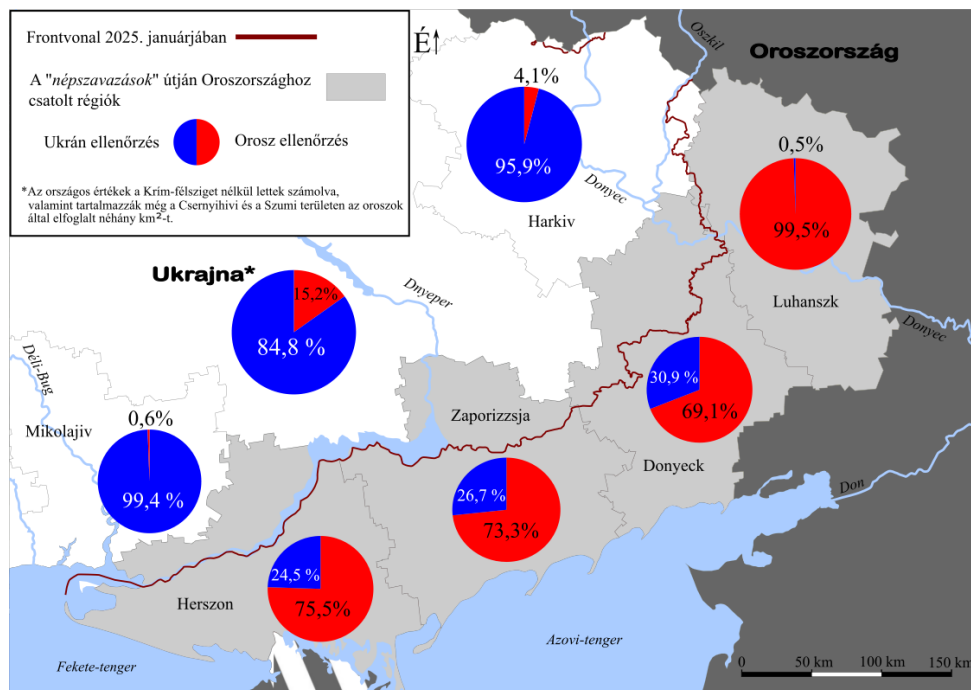
10.3. Oroszország 21. századi birodalmi ambíciói

A 2022. február 24-e óta tartó háború kezdeti orosz villámháborús tervek kudarcot vallottak és az orosz erőknek az elfoglalt területek nagy részéről ki kellett vonulnia. Ez köszönhető az ukrán fegyveres erők hatékony ellenállásának és az USA, továbbá több európai ország hathatós katonai és pénzügyi támogatásának (KIRÁLY T. – NÓGRÁDI GY. 2022). A katonai és pénzügyi támogatások mellett az Amerikai Egyesült Államok, az Európai Unió és a legtöbb európai ország – Belarusz kivételével – és ezek ázsiai szövetségesei – pl. Koreai Köztársaság, Japán – szankciók sorát hirdették meg Oroszország ellen, melyeknek célja a föderáció nemzetközi elszigetelése volt (Sz. BÍRÓ Z. 2023). Ukrajna kapcsán Dugin már a 2000-es évek elején úgy vélekedett, hogy egy olyan ország, amelynek létezését semmilyen speciális sajátosság nem támasztja alá (Szilágyi I. 2019). Ez a nézet később, a háború kirobbanása után Putyin nyilatkozataiban is felbukkan (Sz. BÍRÓ Z. 2023).

A háború kapcsán érdemes megvizsgálni Oroszország és Kína kapcsolatát. A két állam kapcsolatai a 2014-es krími annexió után kezdődtek szorosabbra fűződni, köszönhetően az akkor bevezetett szankcióknak Oroszország ellen és kedvezőtlen USA-Kína viszonyának (Sz. BÍRÓ Z. 2023). Kína helyzete speciális, hiszen nem hirdetett korlátozó intézkedéseket Oroszország ellen, de nem is támogatta annak ukrainai akcióit. A két ország közötti gazdasági kapcsolatokra jellemző, hogy az európai piacvesztés következtében Kína felé megnövekedett az energiahordozók exportja, bár nem arányosan az európai kiesett mennyiséggel. A geopolitikai realitásokat figyelembe véve Kínának valójában nem érdeke, hogy Oroszország megerősödve kerüljön ki ebből a konfliktusból (Sz. BÍRÓ Z. 2023). Ezáltal ugyanis még jobban megnőne az Orosz Föderáció befolyása Közép-Ázsiában, amely területen viszont Kína aktív felvásárlója a természeti erőforrásoknak (KHANNA, P. 2016) és ezáltal a két állam geopolitikai erőtere fedésbe kerülne, amely újabb konfliktus kialakulásához vezethet.

Jelenleg az orosz fegyveres erők Ukrajna ~15,2%-át tartják ellenőrzésük alatt. Ez a terület főként Luhanszk, Donyeck, Zaporizsja és Herszon megyéket foglalja magába, melyek „népszavazások” útján az Orosz Föderáció tagjai lettek, bár ezen megyék egyikének esetében sem beszélhetünk 100%-os orosz ellenőrzésről (13. és 14. ábrák). Az orosz vezetés a

„népszavazásokat” akarta felhasználni arra, hogy a nemzetközi politikai keretben legitimitást adjon a területek Oroszországhoz csatolásának. Azonban ezt Oroszország legszorosabb szövetségesein kívül – Belarusz, Koreai NDK, Szíria és Nicaragua – a nemzetközi közösség döntő többsége nem ismeri el (KIRÁLY T. – NÓGRÁDI GY. 2022).

13. ábra: Orosz területfoglalások Ukrajnában %-os arányban

14. ábra: Orosz területfoglalások Ukrajnában (utolsó módosítás 2024. május 14.)

11. Ideológiai viszonyok a 21. századi Oroszországban

Az orosz történelmen végig tekintve láthatjuk, hogy egy rendkívül sajátos utat járt be a keleti-szláv területeken szerveződött állam. Ez a – a földrajzi környezet és a történelmi események – eredményeként kialakult orosz világnézetnek és gondolkodásnak köszönhető, amelynek jellemzői visszatükröződnek az állami vezetők politikájában is. Oroszország esetében ez a folyamatos hódítást, terjeszkedést jelentette, amely így biztosította az ország fennmaradását. A folytonos birodalmi közeg – Orosz Cárság, Orosz Birodalom, Szovjetunió – eredményeként a 21. századra kialakult orosz elit világnézetében, világfelfogásában is visszatükröződnek ezek a birodalmi impulzusok. Ennek egyik legjobb példája az orosz-ukrán háború, amely nem illik bele a napjaink szabályokon alapuló világrendjébe.

A szabályokon alapuló világrendet a legjobban úgy lehetne definiálni, hogy „...*egy olyan rendszer, amelyben az országok betartják a kialakult normákat, szerződéseket és megállapodásokat az interakcióik szabályozása érdekében. Egy tisztességes, igazságos, nyitott és kiszámítható kormányzási rendszer létrehozására törekszik a globális szinten az olyan alapelvek összehangolásával, mint a gazdasági stabilitás és az agressziómentesség...*” (JULINDA, B. 2024, p. 5). A definíció kiemeli az agressziómentességet, mint globális értéket, amely a globális világ biztonságának egyik alapját jelenti, ezért is nem illik ebbe a rendszerbe az orosz-ukrán háború.

Az orosz vezetés hozta döntések háttérében sok tényező áll és – még ha a rendszer felépítése miatt a kinevezett minisztereknek nincs is jelentős döntéshozói szerepe bizonyos kérdésekben – ezeket alapvetően befolyásolja, hogy a döntéshozó személy(ek) milyen történelmi időszakban nevelkedtek, milyen behatások érték őket a tanulmányaik során. Ha megvizsgáljuk a jelenlegi orosz vezetést, az elnök, a miniszterelnök és ennek tíz helyettese, valamint a további huszonegy miniszter születési idejét (*1. táblázat*), akkor azt láthatjuk, hogy túlnyomó többségük a posztbrezsnyevi és a gorbacsovi időszakban szocializálódott. Ez azt jelenti, hogy a vezetés minden tagja a Szovjetunió birodalmi neveltetésében részesült. Az ott szerzett tapasztalatokat, szellemiséget és világnézetet viszik tovább, azonban ezek a nézetek már nem illenek bele a 21. századi geopolitikai erőterbe, amely Putyin elnöki ciklusai idején fokozatosan megerősödött és az amerikai érdekszférákkal átfedésben található területeken egyre gyakoribbá váltak a súrlódások, mint pl. a NATO afganisztáni jelenléte (BAŞARAN, A. 2024), vagy Ukrajna esetében a Krím-félsziget annektálása 2014-ben (BERNEK Á. 2014). Rendszerváltás történt Oroszországban, de elitváltás nem és ez tekinthető a probléma egyik gyökerének.

Név	Születési idő, életkor, születési hely	Miniszteri besorolás
Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin	1952. 10. 07. (72), Leningrád	Elnök
Mihail Vlagyimirovics Misusztin	1966. 03. 03. (58), Moszkva	Miniszterelnök
Denisz Valentinovics Manturov	1969. 02. 23. (55), Murmanszk	Első miniszterelnök-helyettes
Dmitrij Jurevics Grigorenko	1978. 07. 14. (46), Nyizsnyevartovszk	Miniszterelnök-helyettes
Dmitrij Nyikolajevics Cserejisenko	1968. 09. 20. (56), Szaratov	Miniszterelnök-helyettes
Tatjana Alexejevna Golikova	1966. 02. 09. (58), Mitiscsi	Miniszterelnök-helyettes
Marat Szakirzjanovics Khusnullin	1966. 08. 02. (58), Kazany	Miniszterelnök-helyettes
Alexander Valentinovics Novak	1971. 08. 23. (53), Avgyijivka	Miniszterelnök-helyettes
Alexej Logvinovics Overcsuk	1964. 12. 09. (60), Korosztisiv	Miniszterelnök-helyettes
Dmitrij Nyikolajevics Patrusjev	1977. 10. 13. (47), Leningrád	Miniszterelnök-helyettes
Vitalij Gennadijevics Szavelijev	1954. 01. 18. (70), Taskent	Miniszterelnök-helyettes
Jurij Petrovics Trutnev	1956. 03. 01. (68), Perm	Miniszterelnök-helyettes és a Távol-Keleti Szövetségi Körzet meghatalmazott elnöki megbízottja
Anton Andrejevics Alikanov	1986. 09. 17. (36), Szuhumi	Ipar- és Kereskedelmi Miniszter
Andrej Removics Beluszov	1959. 03. 17. (65), Moszkva	Védelmi Miniszter
Alekszej Olegovics Csekunkov	1980. 10. 03. (44), Minszk	Az orosz Távol-Kelet és az Északi-sarkvidék fejlesztéséért felelős Miniszter
Konsztantyin Anatolijevics Csucsenco	1965. 07. 12. (59), Lipeck	Igazságügyi Miniszter
Mihail Vlagyimirovics Degtyarev	1981. 07. 10. (43), ?	Sportminiszter
Irek Envarovics Faizullin	1962. 12. 08. (62), Kazany	Építési-, Lakásügyi- és Közütemi Miniszter
Valerij Nyikolajevics Falkov	1978. 10. 18. (46), Tyumeny	Tudományos- és Felsőoktatási Miniszter
Vlagyimir Alexandrovics Kolokolcsev	1961. 05. 11. (63), Nyizsnyij Lomov	Belügyminiszter
Anton Olegovics Kotyakov	1980. 08. 15. (44), Kujbisev	Munkaügyi- és Szociális-védelmi Miniszter
Alexander Alexandrovics Kozlov	1981. 01. 02. (43), Juzsno-Szahalinszk	Természeti Erőforrások Minisztere
Szergej Szergejevics Kvartszov	1974. 03. 17. (50), Moszkva	Oktatási Miniszter
Alexander Vjacseszlavovics Kurenkov	1972. 06. 02. (52), ?	Polgári védelmi-, Veszélyhelyzeti- és Katasztrófaelhárítási Miniszter
Szergej Viktorovics Lavrov	1950. 03. 21. (74), Moszkva	Külgügyminiszter
Okszana Nyikolajevna Lut	1979. 02. 25. (45), Moszkva	Mezőgazdasági Miniszter
Olga Boriszovna Ljubimova	1980. 12. 31. (44), Moszkva	Kulturális Miniszter
Mihail Albertovics Murasko	1967. 01. 09. (57), ?	Egészségügyi Miniszter
Maxim Gennadijevics Resnyikov	1979. 07. 11. (45), Perm	Gazdasági-fejlesztési Miniszter
Makszut Igorjevics Szadajev	1979. ?. ?. (45), Moszkva	Digitális fejlesztési-, Kommunikációs- és Tömegtájékoztatási Miniszter
Anton Germanovics Szilujanov	1963. 04. 12. (61), Moszkva	Pénzügyminiszter
Roman Vlagyimirovics Sztarovoit	1972. 01. 20. (48), Kurszk	Közlekedési Miniszter
Szergej Jevgenyevics Cilijov	1961. 09. 21. (63), Mariupol	Energiügyi Miniszter

1. táblázat: Orosz kormánytagok 2024. május 14-től

A táblázatot tovább vizsgálva egy másik tényezőt is érdemes megvizsgálni. A miniszterek nagy része Oroszországon belül is más-más településről származik, de több olyan is van, amelynek származási helye napjainkban már nem tartozik Oroszországhoz vagy az ukrán háborús övezetben található (15. ábra). Ezek Taskent (Üzbegisztán), Minszk (Fehéroroszország), Szuhumi (Grúzia/Abházia/Oroszország), Mariupol (Ukrajna, orosz megszállás), Avgyijivka (Ukrajna, orosz megszállás) és Korosztisiv (Ukrajna). Utóbbi három település az orosz-ukrán háborús övezetben vagy annak közelében található. Feltételezhető, hogy a miniszteri kinevezések során szándékosan

olyan személyeket helyeztek a vezetői pozícióba, amelyek származási helye lefedi az egykori orosz birodalmi, majd a későbbi szovjet teret. Az Oroszországon belüli származási helyek szimbolizálhatják, hogy az óriási területű állam minden térsége képviseltetve van vezetői szinten, egységbe kovácsolva így ezt a hatalmas területű és sokféle nemzet alkotta országot. Ez üzenet lehet a térségek lakossága felé, hogy a területi elkülönülés ellenére az orosz állam mindenkire egyenlő állampolgárként tekint és a döntéshozásban is van egy lokális képviselője. Az, hogy olyan személyek is vannak, amelyek nem a mai Oroszország területéről, hanem a közel külföldről, azaz Oroszország érdekszférájából, az egykori birodalmi-szovjet térből származnak jelzésértékű a térség felé, hogy bár nem tartozik szervesen Oroszországhoz, mégis prioritást élvez a helyzete a moszkvai vezetés számára a külpolitikai kérdésekben.

15. ábra: A 2024. május 14-én beiktatott orosz kormány tagjainak származási helyei

A fentebb végig tekintett elit jellemzője tehát a birodalmi gondolkodás, a birodalmi érzés rehabilitálása napjaink Oroszországában. Ez a politikai rehabilitáció látványosan 2012-től, Putyin harmadik elnöki ciklusával kezdődött el (BAŞARAN, A. 2024).

Oroszország jelenlegi külpolitikája egy igen kritikus időszakon megy keresztül. A feszült viszony az 'Egyesült Államokkal és szövetségeseivel a hidegháborúra jellemző légkört teremtett a nemzetközi politikában. Ez a feszült légkör jelentős regionális és globális bizonytalanságot okoz (BAŞARAN, A. 2024), amely szintén szembe megy a fentebb említett szabályokon alapuló világrend alapelveivel (JULINDA, B. 2024). Başaran Ayar, az Ankarai Egyetem egy kutatója úgy

jellemzi a jelenlegi geopolitikai szituációt, hogy ez „*Moszkva három évtizedes önazonosítási kutatásának az eredménye*” (BAŞARAN, A. 2024, p. 2).

A Szovjetunió felbomlása óta Oroszország hat külpolitikai koncepciót dolgozott ki, amelyek összefoglalják Oroszország közeli- és távoli jövőbeni külpolitikai céljait. 1993, 2000, 2008, 2013, 2016 és 2023-ban jelentek meg a koncepciók (BAŞARAN, A. 2024).

Az első, 1993-as koncepció nem határozta meg egyértelműen az orosz külpolitikai érdekeket (BOGATUROV, A. 2007 ALAPJÁN BAŞARAN, A. 2024), hanem – mint a 9.4-es fejezetben is említettem – azt a célt tűzte ki, hogy a nyugati államok velük egyenrangúnak és nagyhatalomnak ismerjék el Oroszországot (CYGANKOV, A. 2016 ALAPJÁN BAŞARAN, A. 2024). Vagyis az első koncepció tartalmazta célok nem voltak átfedésben a rendszerváltás keltette euforikus hangulatban elnyomott birodalmi nézetekkel és érdekekkel. A 2000-től kezdve folyamatosan jelentek meg olyan elemek a koncepciókban, amelyek utaltak arra, hogy Oroszország sajátos pályán mozog, de még nem volt látványos elkülönülés a nyugati világ országaitól. A 2000-es koncepcióban már megjelenik egy olyan rendszer igénye, amelyben Oroszország kiemelt szerepet tölt be. 2008-ban már határozottabb és aktívabb orosz diplomáciát vetítettek előre, amelynek alapja a putyini elnöki ciklusok idején bekövetkezett nagy mértékű gazdasági fellendülés Oroszországban (DMITRY, S. – TORKONUV, A. – KOLDUNOVA, E. 2020 ALAPJÁN BAŞARAN, A. 2024). Ugyanakkor a 2008-as koncepció tekinthető az első lépésnek a *Nyugattól* való elpártolás kapcsán. Előzménye a 2007-es müncheni biztonságpolitikai konferencián elhangzott kijelentés, amikor Putyin élesen elítélte az egypólusú világrendet (HAAS, M. 2010 ALAPJÁN BAŞARAN, A. 2024). A 2013-as koncepció már hangsúlyozza Oroszország egyediségét, a 2016-os pedig már az ukrajnai konfliktus eredményeit elemzi, ugyanakkor kiemeli a Nyugattal fenntartott kapcsolatok további ápolását. A legújabb 2023-as koncepció immár Oroszországról, mint *állami civilizációról* nyilatkozik (BAŞARAN, A. 2024).

Az *állami civilizáció*, mint fogalom először 2012-ben jelent meg Putyin nyilatkozataiban – mint a birodalmi érzés és gondolat rehabilitációjának kezdete –, majd a 2024-es választások során már többször előkerült az Egységes Oroszország párt választási kampányában (MIKHAIL, K. 2024). Az *állami civilizáció* kapcsán a kutatók eltérő véleményen vannak. Vannak, akik szerint egy kétértelmű fogalomról van szó, amelynek jelentése a szövegkörnyezet változásával együtt változik és ennek megfelelően lehet történelmi, kulturális, etnikai vagy vallási vonzata (BAŞARAN, A. 2024), ugyanakkor van, aki az előbb felsorolt kategóriákat nem választja külön, hanem egyben kezeli őket és az *állami civilizáció* fogalmat a szuverenitás újra értelmezéseként interpretálja (MIKHAIL, K. 2024). Az *állami civilizációs* narratíva része a korábban említett eurázsianizmusnak, amelyet beleillesztve a 21. századi geopolitikai viszonyokba azt a következtetést lehet levonni, hogy Oroszországot, mint civilizációs államot a külpolitikai koncepciókban megfogalmazott többpólusú világrend egyik pólusává tegye (BAŞARAN, A. 2024).

Ezen cél eléréhez azonban látványos és hatásos reformokra van szükség, amelyek felkészítik a következő generációkat erre a feladatra, hogy Oroszország sajátos útját egyengessék

és végig vigyék a küldetésüket. Ez a küldetés pedig az, hogy „*Oroszország nagyságát, kivételes erejét és örökké tartó mindenhatóságát*” (SZ. BÍRÓ Z. 2023 P. 167) megvalósítsák, ennek érdekében pedig az oktatás jelentős átreformálása kezdődött 2022-ben. Az oktatás középpontjában a hazaszeretet felépítése, a természet szeretete és ápolása, a család és a nemzet fontossága áll (MIKHAIL, K. 2024). Ezek mind olyan célok, amelyek valójában nem az individualizmust, hanem a kollektívizmust részesítik előnyben (IGOR, G. 2024), hiszen az államnak arra van szüksége, hogy a családalapítás révén legyen, aki fenntartja annak működését, megvédi az esetleges külső beavatkozásoktól, végrehajtja a fentebb említett küldetést és naggyá teszi a jövőben Oroszországot. A családalapítás fontosságának hangsúlyozása érdekében a 2024-es esztendőt a *Családok Évén*ek nyilvánították Oroszországban (MIKHAIL, K. 2024).

Az oktatás megreformálása során a történelem tanítását is úgy módosították, hogy illeszkedni tudjon a modernkori birodalmi neveltetésbe. Erre a legjobb példa a Krím-félsziget annektálása. A 2010-ben kiadott történelem tankönyvből még hiányzik az, hogy a Krím-félsziget 1954-ben került átadásra Ukrajnának, majd a 2016-os kiadás már megemlíti, hogy szükséges lett volna a lakosokkal az átadást megelőzendő konzultációra a félsziget átadása kapcsán, a legújabb 2023-as kiadás viszont teljes más szemszögből közelíti meg a kérdést és úgy nyilatkozik a 2014-es annektálásról, mint ami helyre hozta a történelmi igazságtalanságot (MIKHAIL, K. 2024). „*Putyin narratívája szerint, ha egy államot vagy polgárait a történelem során igazságtalanság ért akkor azt a jelenben kell orvosolni*” (MIKHAIL, K. 2024 P. 7). Bernek Ágnes geográfus, geopolitikai kutató úgy jellemezte a 2014-es évet, mint a geopolitika fordulópontját, amelynek indikátora a Krím-félsziget annektálása volt (BERNEK Á. 2014).

Az új nemzedékek ilyen jelentős módon történő világnézet és szemlélet alakítása kapcsán felmerül a kérdés, hogy vajon lehetséges lesz-e a közeljövőben, hogy Oroszországban drasztikus változások menjenek végbe? Ki fog-e termelődni olyan új elit, amelynek geopolitikai nézetei nem ezt az irányvonalat követik, hanem egy teljesen másik irányba húznak? A jelenlegi körülmények között ezekre a kérdésekre a válasz az, hogy nem. Jelenleg az orosz állami gépezet gőzerővel dolgozik azon, hogy az általa helyesnek vélt ideológiai, politikai szemléleteket elültesse a következő generációkban, biztosítva ezzel Oroszország egyediségének hangsúlyozását, amely a jövőben a világ egyik pólusává teszi majd Oroszországot.

12. Összegzés és a kutatás jövőbeni irányai

A *geopolitika*, mint azt a szó összetétele is jelzi a *földrajz* és a *politikum* elegye. A politika révén emberi tényező is részt vesz az alakításában, de a földrajzi komponensek korlátozott mozgásteret biztosítanak az ember számára.

A sajátos geopolitikai helyzet jellemzője, hogy az európai politika alakulásában sokáig nem volt meghatározó szerepe. Majd amilyen gyorsan nagyhatalmi pozícióba került, legalább olyan gyorsan le is taszították onnan. Ennek eredményeként az orosz vezetésnek mindig is célja volt, hogy a nagyhatalmak velük egyenrangúnak ismerjék el.

A nyugati centrum térség országaitól az ilyen nagymértékű elkülönülés eredményezte a 20. századi bipoláris világrend kialakulását, majd napjainkban ennek tudható be a jelenleg is zajló orosz-ukrán háború kirobbanása.

Az orosz geopolitikai helyzet jövőbeni kutatásával kapcsolatban – Oroszország euroatlanti kapcsolatai mellett – érdemes figyelemmel követni Oroszország és Kína viszonyát a már említett közép-ázsiai térség miatt, ahol két atomhatalom érdekszférái fedik egymást. Fontos területté válik továbbá az Északi-sark vidéke, ahol Kína az utóbbi időben szintén megjelent. Összességében a legfontosabb kutatási területek mindig azok lesznek, ahol a regionális-, illetve a nagyhatalmak érdekei ütköznek, hiszen ezek az események generálhatnak olyan eseményláncolatokat, amelynek globális hatásai is lehetnek. Mindemellett Oroszország oktatási rendszerét, ideológiai neveltetését is érdemes figyelemmel kísérni, hiszen a jövő politikai eseményeit az fogja meghatározni, hogy milyen elit kerül ki az oktatási intézményekből.

A specifikus orosz geopolitikai gondolkodás eredményeként az orosz vezetés ismét fenyegetve érezte magát és ennek kivédésre indult el az ukrainai háború. Ez még nem menti fel Oroszországot az alól, hogy megsértette Ukrajna területi integritását, ezzel pedig a nemzetközi jogot, továbbá, hogy családok millióinak tette tönkre az életét olyan veszélyre hivatkozva, amiből a legtöbb ember nem érzékel semmit. Ugyanakkor jövőstratégiai szempontból tanulságos, hogy miként is kezeljük a nemzetközi politikában Földünk legnagyobb területű államát.

13. Forrás- és irodalomjegyzék

1. ARON, L. 2008: Putinism. – American Enterprise Institute. Apr. 1 p.
2. ÁGOSTON G. 2021: Az Oszmán hódítás és Európa. – Rubicon Intézet Nonprofit Kft. Budapest. 76 p.
3. BAKOS J. – BREZSNYÁNSZKY K. – ERDŐHEGYI ZS. – FAZEKAS T. – GAÁL Z. – GEREKEN GY. – HEGEDŰS B. – JUHÁSZ S. – KOVÁCS A. – LACZKÓ GY. – LÉVAI A. – MIEHLE J. – NAGY L. – NÉMETH M. – PECK M. – SZANI K. – TEMESI L. – TRNKA T. 2018: Középiskolai földrajzi atlasz. – Cartographia Tankönyvkiadó Kft. Budapest. 100 p.
4. BAKOS J. – BÁRKAINÉ N. M. – BREZSNYÁNSZKY K. – GAÁL Z. – GEREKEN GY. – HIDAS G. – HORGÁSZ L. – HORVÁTH J. – HUBER Z. – KABAI Z. – KUTASSY I. – LÉVAI A. – MARTINOVICH S. – MIEHLE J. – MIEHLE J. – NAGY B. – PUSKÁS J. 2010: Történelmi világtatlasz. – Cartographia Tankönyvkiadó Kft. Budapest pp. 29-48

5. BARABÁS G. 2021: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Három nyelv, három könyv, egy középkorász életműve – Társadalomtudományi Kutatóközpont. Pécs. 2021. pp. 360-362
6. Başaran A. 2024: Russia as a Civilization-State: Making Sense of Moscow's 2023 Foreign Policy Concept – Ankara Üniversitesi – Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi – April – pp. 2-13
7. BAYLIS, J. – SMITH, S. – OWENS, P. 2017: Világpolitika és globalizáció II. – Antall József Tudásközpont. Budapest. pp. 473-651
8. BEBESI GY. 2010: Az orosz gyarmatosítás néhány elméleti kérdéséhez, és az orosz kolonizáció korai szakasza. – In. Hádai B. et al. (szerk.): Nemzetek és birodalmak. pp. 27-40
9. BERNEK Á. 2014: 21. századi geopolitikai stratégiák–Az ortodox geopolitika újjászületése és az egyre fokozódó biztonsági kockázatok – Nemzetbiztonsági Szemle – 3. 2. pp. 18-44
10. BERNEK Á. – ANDRÉKÓ G. – FAUST A. – SIMON L. 2022: A geopolitika által uralt világ.– Neumann János Egyetem. Eurázsia Központ. Geopolitikai Kutatócsoport. pp. 54-84
11. BOLGÁR J. – SZTRENÁK GY. 2004: A terrorizmus társadalmi és személyiség-lélektani háttere – Felderítő Szemle – 3. 1. p. 61
12. BONIFACE, P. 2020: A nemzetközi kapcsolatok atlasza. – Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. Budapest. pp. 66-121
13. BOTTLIK ZS. 2018: Etnikai földrajzi kutatások Köztes-Európában – In. Bottlik Zs. (szerk.): Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar. Budapest. 2018. pp. 46-53, 120, 136-137
14. BOTTLIK ZS. – KŐSZEGI M. 2018: Etnikai földrajzi kutatások a posztszovjet térségben – In. Barta G. et. al. (szerk.): Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar. Budapest. 2018 p. 113
15. CLOVER, C. 1999: Dreams of the Eurasian Heartland: The Reemergence of Geopolitics- Foreign Affairs. 78. 2. pp. 9-13
16. DEKEL, U. - VALENSI C. 2019: Russia and Iran: Is the Syrian Honeymoon Over? –Institute for National Security Studies, 1171. pp. 2-3
17. DR. ISASZEGI J. 2013: A kaukázusi dzsihád folytatódik. – Honvédségi Szemle 141 pp. 5-9
18. EGEDY G. 2017: Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. – Orac Kiadó Kft. Budapest. pp. 151-156
19. ERSEN, E. 2004: Neo-Eurasianism and Putin's 'Multipolarism' in Russian foreign policy – Turkish Review of Eurasian Studies – 2004. pp. 135-168
20. FIELD, D. 1973: Kavelin and Russian Liberalism – Slavic Review – 32. 1. pp. 59-78
21. FONT M. – KRAUSZ T. – NIEDERHAUSER E. – SZVÁK GY. 2001: Oroszország története. – Pannonica Kiadó. Budapest. pp. 1-21, 102-103, 193-199, 229-234, 268-276, 298-316, 385-400, 451-459, 492-496, 550-553, 572-574, 581-584, 605-609, 617-618, 627-628, 695-696

22. GANYELIN, R. S. – KALLISZTOV, D. P. – KAZAKOVA, N. A. – KOPANYEV, A. I. – LEVIN, S. M. – LIHACSOV, D. SZ. – MANYKOV, A. G. – NOSZOV, N. J. – SASZKOLSKIJ, I. P. – SZMIRNOV, I. I. – VJATKIN, M. P. – VOLK, SZ. SZ. 1976: A Szovjetunió története I. – Kossuth könyvkiadó. Budapest. pp. 62-190
23. GELVIN, J. L. 2019: Az új Közel-Kelet - Amit mindenkinek tudnia kell. – Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. Budapest. 80 p.
24. GRÚBER K. – VASZARI T. 2017: Nyugatosok versus szlavofilek, avagy az orosz modernizációs vita történelmi előképei – Pro Minoritate - Oroszok, ukránok - modernizáció a keleti szlávoknál, Sum. pp. 23-49
25. GYÓNI G. 2015: Oroszország, mint birodalom – Világtörténet, 2015/4. pp. 505-517
26. HALE, W. 2019: Turkey, the U.S., Russia, and the Syrian Civil War – Insight Turkey: Turkey's new foreign policy: A quest for autonomy, 21. 4. pp. 25-40
27. HELLER, M. 1996: Az Orosz Birodalom története. – Osiris Kiadó Kft. Budapest. pp. 25-169
28. HERCZEGH G. 1987: Magyarország külpolitikája. – Kossuth Könyvkiadó. Budapest. pp. 35-183
29. HOFMEISTER, U. 2016: Preaching the Civilizing Mission and Modern Cultural Encounters – Journal of World History, Vol. 27, 3, 9 p.
30. HORVÁTH CS. 2011: Etnikai változások a Kaukázus térségében 1860-1960 között. – International Relations Quarterly, Vol. 2, 2 pp. 6-9
31. HORVÁTH J., KACSÁNDI L., KOVÁCS CS., MÁGL K., MIEHLE J., SILLYÉNÉ N. SZ., SZALAMONIDESZ S., TRNKA A. T. 2016: Földrajzi világatlasz. Cartographia Kft. Budapest. 2016 p. 209
32. HORVÁTH J. - PARAGI B. - CSICSMANN L. 2013: Nemzetközi kapcsolatok története. – Antall József Tudásközpont. Budapest. pp. 39-242
33. Hubai J. 2010: Olvadó Jeges-tenger – Erősödő geopolitika. – EU Working Papers. 2010, pp. 71-72
34. IGOR G. 2024: New Russian Immigration to the EU – Attitudes – International Centre for Defence and Security 63. 4. pp. 16-18
35. INGRAM, A. 2001: Alekszander Dugin: geopolitics and neo-fascism in post-Soviet Russia – Department of Geography. University of Cambridge. Downing Place. Cambridge. 2001. pp. 1030-1048
36. JULINDA B. 2024: The Rules-Based International Order: Catalyst or Hurdle for International Law? – British Institute of International and Comparative Law – March p. 5
37. KALMÁR M. 2021: Korporatív, szovjet, hibrid. – Osiris Kiadó Kft. Budapest. 40 p.
38. KAMENSKIJ, A. 2010: Az Orosz térség – Russica Pannonica (Szvák Gy. főszerk.) 2010. 22 p.

39. KAPLAN, R. D. 2019: A földrajz bosszúja. – Antall József Tudásközpont. Budapest. pp. 93-235
40. KHANNA, P. 2016: Konnektográfia. – HVG Kiadó Zrt. Budapest. pp. 36-273
41. KIRÁLY T. – NÓGRÁDI GY. 2022: Orosz-ukrán háború a színpalak mögött. – Free Spirit Publishing. Budapest. p. 131-221
42. KISS L. A. 2019: Az erkölcs, a jog és az állam kapcsolata Vlagyimir Szolovjov filozófiájában (III) – Szabolcsi Szemle – 54. 1. pp. 70-81
43. KOHN, H. 1945: Dostoevsky's Nationalism – Journal of the History of Ideas – 6. 4. pp. 392-398
44. KOLONTÁRI A. 2012: Az eurázsiai eszme az orosz emigráció politikai gondolkodásában – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campus. Kaposvár. 2012. pp. 93-94
45. KOLOSTØ, P. 2005: Power as Burden: The Slavophile Concept of the State and Lev Tolstoy – The Russian Review – 64. 4. pp. 559-574
46. KOSTKA, E. 1966: A Trailblazer of Russian Westernism – Comparative Literature – 18. 3. pp. 211-224
47. KOVALENKO, D. A. – BAJEVA, L. K. – CSUBARJAN, A. O. – IVNYICKIJ, N. A. – KOMKOV, G. D. – KORABLEV, J. I. – KREMER, I. SZ. – KUMANYEV, V. A. – NYENAROKOV, A. P. – SURGIN, A. P. – VOLKOV, I. M. 1977: A Szovjetunió története II. – Kossuth könyvkiadó. Budapest. pp. 116-134
48. KURFÜRST, J. 2017: Shades of grey in Russian pre-Soviet geopolitical traditions – Studies in East European Thought – 69. 2. pp. 177-190
49. LAVRIN, J. 1961: Vladimir Soloviev and Slavophilism – The Russian Review – 20. 1. pp. 11-18
50. MA, Z. – PEI, X. – YI, Y. – LU, Y. - THANG X. 2019: The impact of the Ukraine Crisis on the Planning of Russian-European Natural Gas Pipeline Projects - Journal of Coastal Research, 98. pp. 392-401
51. MARSHALL, T. 2018: A földrajz fogságában. – Park Könyvkiadó. Budapest. pp. 21-317
52. MAKARYCHEV, A. – YATSYK, A. 2017: Biopower and geopolitics as Russia's neighborhood strategies: reconnecting people or reaggregating lands? – Nationalities Papers – The Journal of Nationalism and Ethnicity – 45. 1. pp. 25-36
53. MEZŐ F. 2000: A politikai földrajz alapjai. – Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 31 p.
54. Mikhail K. 2024: Late-Stage Putinism: The war in Ukraine and Russia's shifting Ideology – European Council on Foreign Relations – Summary. pp. 6-31
55. NEMES J. 1975: Mit kell tudni a Szovjetunióról?. – Kossuth Könyvkiadó. Budapest. pp. 3-15
56. NEUMANN V. 2021: Földrajz érettségi 1. - Általános földrajz. – Raabe Klett Oktatási Tanácsadó és Kiadó Kft. Budapest. pp. 132-145

57. NEUMANN V. 2021: Földrajz érettségi 2. - Regionális földrajz. – Raabe Klett Oktatási Tanácsadó és Kiadó Kft. Budapest. pp. 166-172
58. OBRUSÁNSZKY B. 2021: Birodalmak – Rubicon – Dzsingisz kán és a Mongol Birodalom. 2021/5-6, 50 p.
59. PÉNZVÁLTÓ N. 2022: Törökország orosz rulettje. – MCC Press Kft. Budapest. 2022, pp. 95-97
60. POLÁNYI I. 1964: Egyetemes történelem - A Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól a második világháború végéig. – Tankönyv Kiadó. Budapest. pp. 26-109
61. POLÁNYI I. 1971: Egyetemes történelem VIII. – A legújabb kor (1918-1945). – Tankönyv Kiadó. Budapest. 68 p.
62. ROBERTS, K. 2017: Understanding Putin: The politics of identity and geopolitics in Russian foreign policy discourse - International Journal, 72. 1. pp. 28-55
63. ROMSICS I. – RÁCZ A. – FEDINEC CS. 2023: Az orosz-ukrán konfliktus történelmi háttérrel. – Kocsis Kiadó, Budapest, 2023, pp. 50-54
64. RUTLAND, P. 2016: Geopolitics and the Roots Putin's Foreign Policy - Brill: Russian History 43. 3-4. pp. 424-436
65. SABOL, S. 2017: The Touch of Civilization. University Press of Colorado. Colorado. 4 p.
66. SALAMON K. 2006: Világtörténet. – Akadémiai Kiadó. Budapest. pp. 405-1194
67. SAMOKHVALOV, V. 2019: Russia in the Balkans: Great Power Politics and Local Response – Insight Turkey: The Balkans at a crossroads: domestic issues, regional affairs, global powers, changing dynamics, 21. 2. pp. 189-210
68. SILAEV, N. - SUSHENTSOV, A. 2017: Russia and the Geopolitics of Eurasia - Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development, 9. pp. 120-133
69. SZ. BÍRÓ Z. 2015: Oroszország idegenjei. – Világtörténet, 2015/4. pp. 521-549
70. SZ. BÍRÓ Z. 2019: Putyin Oroszországa. – Noran Libro Kiadó. Budapest. pp. 13-93
71. SZ. BÍRÓ Z. 2023: Putyin háborúja. – Gondolat Kiadó. Budapest. 2023 pp. 56-214
72. SZILÁGYI I. 2018: A geopolitika elmélete. – Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. Budapest. pp. 20-103
73. SZILÁGYI I. 2019: Az orosz geopolitikai gondolkodás – Geopolitikai szemle – 1. 1. pp. 9-34
74. SZILI S. 2000: A kolonizáció problematikája az orosz és a szovjet historiográfiában. – Világtörténet, 2000 tavasz-nyár. pp. 3-18
75. SZŐKE K. – BAGI I. 2006: Az orosz kultúra Nyugat és Kelet között. Szöveggyűjtemény. – Bölcsész Konzorcium. Szeged. 2006. pp 13-223
76. SZULECZKI, K. 2015: Heretical geopolitics of Central Europe. Dissidents intellectuals and an alternative European order – Geoforum – 65. 4. pp. 1-9
77. SZÜTS E. 1963: Egyetemes történelem - A feudalizmus virágkora XI. - XV. sz. – Tankönyv Kiadó. Budapest. pp. 102-103

78. TAAGEPERA, R. 1997: Expansion and Contraction Patterns of Large Polities: Context for Russia. – International Studies Quarterly. 41. 3. pp. 485-486
79. WHITTAKER, C. H. 1988: Apostle of Russian Liberalism: Timofei Granovsky by Priscilla Reynolds Roosevelt – The American Historical Review – 93. 2. pp. 463-464
80. YESILOU, O. 2014: The Crimean Crisis in the Context of New Russian Geopolitics – Insight Turkey: Elections and Turkish democracy political parties, ideologies and representation, 21. 2. pp. 167-181

14. Egyéb felhasznált forrás:

- <https://www.understandingwar.org/>
- <https://www.vg.hu/nemzetkozi-gazdasag/2023/09/megszunik-a-hegyi-karabahi-koztarsasag-az-ormeny-lakosok-fele-mar-elmenekult>
- <https://www.vg.hu/kozelet/2024/02/ormenyország-elfordul-oroszországtól-amerika-kegyeit-keresi>
- <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/presidents/>
- <http://duma.gov.ru/duma/deputies/4/>
- <https://lenta.ru/lib/14159574/>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Government_of_Russia
- <http://government.ru/en/gov/persons/133/events/>

15. Ábrajegyzék:

1. *ábra: Szilágyi I. 2018 p. 56, p. 57, p.60, p. 64, p. 66 szintetizálása, majd digitalizálása Inkscape programmal (1)*
2. *ábra: Az 1-es ábra kiegészítése Szilágyi I. 2018 p. 103 adataival (2)*
3. *ábra: Font M. et al. 2001 p. 21 és Bakos J. et. al. 2010 p. 29/I. szintetizálása, majd digitalizálása Inkscape programmal (3)*
4. *ábra Font M. et al. 2001 p. 21 és Bakos J. et. al. 2010 p. 29/I. szintetizálása, majd a földrajzi környezet jellemzőinek feltüntetése Inkscape-ben Google Earth Pro segítségével (4)*
5. *ábra: Font M. et al. 2001 p. 103 digitalizálása Inkscape-el (5)*
6. *ábra: Font M. et al. 2001 p. 103 digitalizálása Inkscape-el, majd a földrajzi környezet jellemzőinek meghatározása Google Earth Pro segítségével (6)*
7. *ábra: Font M. et al. 2001 p. 103 és Bakos J. et. al. 2010 p. 35/III. szintetizálása, majd digitalizálása Inkscape programmal (7)*
8. *ábra: adatforrás: Grüber K. – Vaszari T. 2017 p. 26 (1631 és 1681) és p. 31 (1760 és 1796) (8)*
9. *ábra: adatforrás: Bakos J. et. al. 2010: p. 48, 74, 75, Font M., et. al. 2001: p. 1-2, p. 694-695, Kamenszkij A. 2010: p. 22, majd terület meghatározása Google Earth Pro segítségével (9)*

10. ábra: Az 1-es ábra kiegészítése Szilágyi I. 2019 pp. 9-34 és Bottlik Zs. – Kőszegi M. 2018 p. 113 adataival (10)
11. ábra: adatforrás: Sz. Bíró Z. 2019: Putyin Oroszországa p. 70 (11)
12. ábra. adatforrás: Sz. Bíró Z. 2019: Putyin Oroszországa p. 71 (12)
13. ábra: Institute for the Study of War – Russian offensive campaign assessment, január 6, 2025 majd Inkscap-el szerkesztve (13)
14. ábra: adatforrás: Institute for the Study of War – Russian offensive campaign assessment, január 6, 2025, a területi értékek meghatározása Google Earth Pro segítségével, majd Inkscape-el szerkesztve (14)
15. ábra: adatforrásai: (15) <https://lenta.ru/lib/14159574/>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Government_of_Russia
 - <http://government.ru/en/gov/persons/133/events/>
- 16. Táblázat jegyzéke:**
- <https://lenta.ru/lib/14159574/>
 - https://en.wikipedia.org/wiki/Government_of_Russia
 - <http://government.ru/en/gov/persons/133/events/>
- 17. Függelék**
- A dolgozat a történelem folyamán végbement eseményeket (háborúk, békekötések, politikai döntések) ötvözi a geopolitika tudományos megközelítése során született nézetekkel, definíciókkal. Ezen összehasonlítás célja, hogy kiderüljön, hogy az elméleti és tudományos életben alkotott koncepciók mennyire mozognak egy pályán a valós politikai döntésekkel és az ezek következtében lezajló eseményekkel, illetve, hogy mennyire illeszkednek az elméleti kidolgozások a gyakorlati geopolitikai keretbe.
 - A munka során szintetizálásra került sor a tudományos és történelmi művekből.
 - A történelmi események számbavétele választ adhat a napjainkban felmerülő társadalmi és politikai kérdésekre, így ezek ismertetése fontos része a dolgozatnak.
 - A kapott eredmények esetében a legfontosabb feladat megfigyelni, hogy a kutatók által kidolgozott elméleti kérdésekre adott jövőbeli víziók mennyire valósultak- vagy mennyire valósulnak meg napjainkban.
 - A területi értékek számolásánál olyan összegző ábrák készítése, amelyek az egész időszakra vonatkozóan nyújtanak információkat.
 - A térképi- és ábrakészítés során különböző vektoros szerkesztő programok segítségével előállított ábrák, térképek segítenek a téma, az adott fejezet/álfejezet jobb megértésében.
 - A különböző szám adatok és értékek meghatározásában a Microsoft Excel-t használtam.
 - Területi értékek meghatározásához az elérhető internetes és fizikai adatbázisok mellett a Google Earth Pro program területmeghatározó funkcióját is igénybe vettem.